

Az actio de pauperie és az állatkárokat való felelősség egyéb formái a római jogban

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Római Jogi Tanszék

Konzulens: Dr. Földi András,
egyetemi tanár, az MTA doktora

Készítő: Hodák Vencel

Budapest, 2012.

Tartalom

I. Bevezetés	2
II. Az <i>actio de pauperie</i>	4
II.1 <i>Pauperies</i>	4
II. 2. <i>Quadrupes</i>	6
II. 3. <i>Damnum sine iniuria facientis datum</i>	9
II. 4. Az <i>actio de pauperie</i> mint <i>actio noxalis</i>	10
II.4.1. A kárt okozó állat felelősségének kérdése.....	11
II.4.2. Az aktív és a passzív legitimáció	15
II.4.3. További szabályok	17
II.4.4. Az eljárás menete	17
II. 5. Az állattartó felelősségének kérdése.....	19
II.5.1. <i>Commota feritate</i>	19
II.5.2. <i>Contra naturam</i>	20
III. Az <i>actio de pastu pecoris</i>	24
IV. Az <i>edictum de feris</i>	28
V. A <i>lex Pesolania</i>	33
VI. A szakirodalmi rövidítések feloldása	37

I. Bevezetés

Az antikvitás idején az állatok szerepe lényegesen fontosabb volt a társadalom mindennapi működése számára, mint a modern korban. Azon alapvető funkciójukon túl, hogy húruk az ember számára táplálékul, bőrük, csontjuk, szőrük pedig a legkülönbélebb termékek alapanyagául szolgáltak, gazdasági jelentőségük is kiemelkedő volt, hiszen a mezőgazdasági munkálatokban nélkülözhetetlen volt igavonó erejük, az általuk hajtott malmok őrölték lisztté a gabonát, a szárazföldi áruszállításban pedig kizárólag az állatok teherhordó ereje állt rendelkezésre. A kutyák nyájaknál, otthonoknál és ipari-kereskedelmi telepeknél őrző-védő feladatokat is elláttak, más állatoknak, különösen a lovaknak és az elefántoknak a hadászatban is jelentős szerepük volt. Az információ megfelelő sebességű áramoltatásában is a lovak gyorsaságára volt utalva az ókori ember. Egy-egy család vagyonán belül az állatokon fennálló tulajdonjog sokkal nagyobb vagyoni jelentőséggel, súllyal bírt, mint ez napjainkban szokásos. Az igavonó állatok kiemelkedő vagyoni jelentőségére utal a római jogban a *res mancipi*ként való elismerésük, amelynek révén részben a rabszolgákkal estek hasonló szabályok alá. Az állatok kiemelt mezőgazdasági jelentőségét – és a föld megműveléséhez szükséges többi erőforrással és eszközzel szembeni viszonylagos önállóságát – jelzi, hogy Varro szerint a földműveléshez szükséges eszközöket három csoportba lehet sorolni: az *instrumentum vocale* kategóriájába tartoztak a rabszolgák, az *instrumentum semivocale* csoportját az állatok alkották, míg az *instrumentum mutum* körébe tartoztak például a szekerek. Mindezen mindennapi, praktikus gazdasági funkción túl a császárkorban sok előkelő római különféle egzotikus állatot tartott kedvtelésből, ill. vadászat céljából is, valamint birodalom szerte oroszlánok, medvék, leopárdok százait ölték le a *circusi* játékok alkalmával. Ezeken túlmenően az állatok a római vallási rítusokban (pl. *suovetaurilia*), a történelmi emlékezetben (pl. a Romulust és Remust tápláló *lupa*, vagy a *capitoliumi* ludak), az irodalomban (pl. Apuleius aranyszamara), a képzőművészetben (pl. az előkelők palotáit díszítő állatmozaikok), tehát összefoglalva a gazdasági-technikai viszonyoknak köszönhetően az élet és a gondolkodás minden szférájában esszenciális jelentőséggel bírtak.

Azonban éppen elterjedtségüknek, valamint annak köszönhetően, hogy az állatok az élet szinte minden szegmensében „testközelben” voltak, a mai tapasztalathoz képest nagyobb mértékben voltak balesetek forrásai: megtámadhattak embereket, megrongálhattak

dolgokat, megsebesíthették vagy akár meg is ölhették egymást, idegen földeken leleghelheték más tulajdonát. Nem csoda, hogy már a XII táblás törvény foglalkozott az állatkárokkal.¹ A már korán jelentkező törvényi szabályozás ellenére nem jött létre a római jogban általános szabály az állatkárokból fakadó igények érvényesítésére, a károkozásért való felelősségre vonatkozóan.²

A római jog, szemben a görög *polisok*³ és az ókori kelet államainak jogrendszerével, a kárt okozó állatot nem vonta felelősségre vagy büntetőintézkedés alá, az állat tulajdonosa volt az, akinek viselnie kellett a következményeket.⁴ Európa történetében a római civilizáció bukása után a modern korig előfordultak olyan esetek, amelyek során a bíróságok állatokkal szemben folytattak eljárást, nemegyszer halálra ítélve és ki is végezve a vádlottat. Így történt ez pl. 1386-ban Normandiában, amikor is egy kocát egy gyermek megölése miatt felakasztottak. Az akasztást a piactéren hajtották végre, az állatot emberi ruhákba öltöztették. Az utolsó ilyen dokumentált eset 1906-ban történt Svájcban, amikor is rablógyilkosságban való társtettesége miatt halálra ítélték egy kutyát. Általában az embert megölő állattal szemben folytattak eljárást, azonban esetenként kevésbé súlyos „cselekmények” miatt is sor került erre. Például Ausztriában a 17. században börtönbüntetésre ítélték egy hivatalnokot megharapó kutyát.⁵ A középkori keresztény fölfogás szerint az állatban, Isten teremtményeként benne lakozhat a gonosz, amelyet ki kell üzni belőle, amint az a felszínre törve rosszra vezérli az állatot. A gonosz elűzését az állat megbüntetésével akarták elérni.⁶

Az állatkárokból eredő kötelmek az *obligatió*knak iustinianusi Institutiókban szereplő négyes felosztásán kívül, a vegyes kötelmek körében helyezhetők el a tartási és a felmutatási kötelmek mellett.⁷ Az állatkárookra vonatkozó forráshelyek sokszor ellentmondásosak, valószínűleg nem mentesek az interpolációktól sem. Dolgozatomban a források elemzésével – magyar nyelven (a témára koncentrálni, hosszabb terjedelemben) első ízben – bemutatom az

¹ XII tab. 8,6; 8,7.

² FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 580.

³ Vö. Plat. *Leg.* 873e: „Ha pedig igavonó vagy más állat öl meg valakit, kivéve, ha nyilvános versenyen, küzdelem közben történik a baleset, a rokonok ekkor is emeljenek vádat a gyilkos ellen, s a mezők őrei ítélkezzenek: azok és annyian, ahányat az illető rokon kíván, s a vétkest öljék le, és tegyék át az ország határán.” (ford. Kövendi Dénes, átdolg.: Bolonyai Gábor).

⁴ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 9-13; Vö. Mózes II. 21, 28. „Ha fêřfit vagy asszonyt öklel meg egy ökör, úgy hogy meghal: kôvel kôveztessék meg az ökör, és húsát meg ne egyék; de az ökörnek ura ártatlan.” A felelôsség megosztása: Mózes II. 21, 29; Vö. továbbá Mózes II, 21, 31-36.

⁵ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 13.

⁶ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1098.

⁷ FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 580-581.

állatok általi károkozások esetén alkalmazható egyes *actiókat* és az azokkal kapcsolatos vitatott kérdéseket, kiemelt figyelmet fordítva az *actio de pauperie*-re.⁸

II. Az *actio de pauperie*

Ulpianus ediktumkommentárjának egy, a *Digestában* fennmaradt töredékéből tudjuk, hogy már a XII táblás törvény (XII tab. 8,6) is szabályozta az állatkárokat: „*Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quae lex voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offerre.*”⁹ Zlinszky János fordításában: „Ha a háziállat kárt okozott, keresetet adott a XII t. t. Ez a törvény azt akarta, hogy a károkozót adják ki, vagy a kár értékét térítsék meg.” A kereset jogtörténeti fontosságát jelzi az a tény, hogy a korai decemvirális szabályozás után az *actio de pauperie* jelentőségéből nem veszve a *Digestában* (9,1) és Iustinianus Institutióiban (4,9) is külön titulust alkot.

II.1 *Pauperies*

A *pauperies* kifejezés kimondottan a *quadrupes* által okozott károkra vonatkozik.¹⁰ A szó a klasszikus latinban szegénységet, a szegénység ismertetőjegyét jelenti.¹¹ A *pauperies* egy egyedi kárfajtát jelölt, a kifejezés a XII táblás törvény idejétől fogva kizárólag a noxális *actio de pauperie* hatálya alá tartozó állat általi károkozást jelentette. Emellett a rómaiak az archaikus kor óta az állatok által okozott károkra vonatkozóan a *nox*a – illetőleg *noxia* – kifejezést is alkalmazták, ám ez a kategória jóval tágabb volt, mint a *pauperies*, hiszen beleértették valamennyi hatalomalatti által okozott kárt, valamint az ilyen károkozás tényét és

⁸ A dolgozathoz feldolgoztam az állatkárokra vonatkozó római jogintézmények továbbélését is, azonban a terjedelmi korlátok miatt ennek részletes ismertetését mellőznöm kell. A zsidó jog és a római jog viszonyára az állatkárokkal kapcsolatban, ill. a Vulgátának a iustinianusi kodifikáció szövegeire gyakorolt hatására vonatkozóan ld. JACKSON: *Liability for Animals*, 139-142. Az *actio de pauperie* Dél-afrikai Köztársaságban való továbbélésére vonatkozóan ld. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1111-1116. Az angol jogi szabályozásról: ZIMMERMANN id. m. 1136-1137. A *Code civil*, ABGB, BGB, OR vonatkozásában: ZIMMERMANN id. m. 1116-1117. A hatályos magyar szabályozást Ptk. 351. §-a jelenti. Az *actio de pastu pecoris* dél-afrikai köztársaságbeli továbbéléséről: ZIMMERMANN id. m. 1108; az *actio de pastu pecoris*hez nagymértékben hasonló *common law*-beli jogintézményről: ZIMMERMANN id. m. 1137. A római szabályozás továbbéléséről általánosságban, valamint az állatkárokkal kapcsolatos antik és modern jogi szabályozás közötti koncepcionális különbségekről részletesen értekezik POLOJAC: *Actio de pauperie*, 5-16. A tilosban talált állatra vonatkozó hatályos magyar szabályozás a Ptk. 105. §-ában található.

⁹ Ulp. D.9,1,1pr.

¹⁰ HEUMANN-SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen*, 382.

¹¹ Plaut. *Aul.* 190: „Meum pauperiem conqueror.”; Plaut. *Truc.* 572 sk.: „velut haec meretrix meum erum miserum sua blanditia / intulit in pauperiem”; Verg. *Aen.* 6,437: „pauperiem et duros perferre labores!”; Hor. *Carm.* 1,1,18: „indocilis pauperiem pati.”; Hor. *Carm.* 3,2,1: „Angustam amice pauperiem pati”; Tac. *Hist.* 4,47: „Ceterum verane pauperie an uti videretur”. Vö. *Oxford Latin Dictionary.* 1337.

– a klasszikus jogtudósok már – az okozott kár megtérítését is.¹² A *pauperiem facere* tehát kifejezetten az állat általi károkozást jelentette, és ily módon szembeállítható az ember általi károkozással: a *damnum facere* vagy *delictum committere* kifejezéssel.¹³

Az állatok által okozott kár *pauperies*ként való megnevezése a római archaikus paraszti gondolkodásmódban gyökerezik, ugyanis Watson szerint a kifejezés eredetileg minden bizonnyal a termeléshez szükséges, a károsult tulajdonában álló dolgokban okozott károkra vonatkozott. Watson szerint a *pauperies* kifejezés eredeti értelme Ernout és Meillet etimológiai vizsgálódásait figyelembe véve a *pau-per-os* forma alapján „a kevés megtermelésének állapota” ill. „a terméketlenség állapota” lehetett.¹⁴ Ennek alapján jut arra a következtetésre – álláspontját további nyelvészeti és történeti érvekkel alátámasztva –, hogy a későbbiekben „állat által okozott kárt” jelentő *pauperies* szó a XII táblás törvényben eredetileg a „termelési eszközök károsodása” értelemben szerepelt.¹⁵ Amennyiben egy ilyen károkozásnak az archaikus kor viszonyai között nem ment végbe a megfelelő kompenzálása, a károsodást elszenvedett fél termelőképességének részleges vagy teljes elvesztése miatt könnyen elszegényedhetett, az anyagi megsemmisülés fenyegető helyzetébe juthatott. Ezért is volt olyan kiemelt jogpolitikai fontosságú ezen károkozási tényállás törvényi szinten való rendezése, hogy már a XII táblás törvény rendelkezései közé is bekerült. Ha pedig párhuzamba állítjuk a *lex Aquilia*val, ezek a termelési eszközök elsősorban a rabszolgák (*servus*) és a haszonállatok (*quadrupes*, *pecus*) voltak.¹⁶

A későbbiek során – ismét analóg módon az *actio legis Aquiliae*vel¹⁷ – a szabad embereknek okozott sérülésekre is kiterjesztették az *actio de pauperi*ét: „*Ex hac lege iam non dubitatur etiam liberarum personarum nomine agi posse, forte si patrem familias aut filium familias vulneraverit quadrupes: scilicet ut non deformitatis ratio habeatur, cum liberum corpus aestimationem non recipiat, sed impensarum in curationem factarum et operarum amissarum quasque amissurus quis esset inutilis factus.*”¹⁸ A sértett szabad római a *liberum corpus aestimationem non recipiat* szabály értelmében a testi sérülésének nem, hanem csak az

¹² FÖLDI: *A másért való felelősség*, 109-110.

¹³ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 36.

¹⁴ A *pauperies* WATSON által kevésbé kevésbé valószínűnek tartott eredeti jelentése WALDE-HOFFMAN: *Etym. Wb.* II. 268. szerint „keveset szerző” a szó *pauc(o)-pars* vagy *paue[ro-]-pars* formába való felbontása alapján, ld. WATSON: *The Original Meaning of Pauperies*, 361.

¹⁵ WATSON: *The Original Meaning of Pauperies*, 357-367.

¹⁶ Gai. D. 9,2,2pr; Csakúgy, mint az ősi szemita tradícióban: JACKSON: *Liability for Animals*, 124.

¹⁷ FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 568-569.

¹⁸ Gai. D. 9,1,3. Ahogy valószínűleg minden olyan dologban okozott kárra is vonatkozott, melyen tulajdonjog állt fenn: ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1101.

annak nyomán keletkező materiális költségeinek megtérítésére tarthatott igényt: a gyógyítási költségekre és a sérülés következtében munkavégzésre alkalmatlan állapotának betudható bevételkiesés megtérítésére.

A károkozást az állat akár a saját testével (*corpore suo*) is véghezvihette, akár más olyan dolog révén, más olyan dolgon keresztül is (*per aliam rem*), amellyel a *quadrupes* érintkezésbe lépett (*quam tetigit quadrupes*), például ha az ökör az általa húzott kocsival összezúzott valakit, vagy bármilyen más dolog feldöntésével, lelökésével (indirekt okozás).¹⁹ A kereset megindíthatóságának előfeltétele volt, hogy az állat cselekményének és az okozott kár között oksági összefüggés álljon fenn.²⁰

A *pauperies* kárfajtaként való önállósága (egyrészt az, hogy önálló tényállásként alakult ki, másrészt dogmatikai önállóságát mindenkor meg is őrizte) véleményem szerint magyarázható azzal is, hogy a római jogban még nem alakult ki szilárd elveken nyugvó egységes kártérítési jog, még a iustinianusi jogban is kizárólag meghatározott jogcímen volt lehetséges a kártérítés.²¹ A *quadrupes* által okozott kár is egy ilyen jogcím: amennyiben a károkozás az *actio de pauperie*-nek megfelelően tényállásszerű volt, a *praetor* keresetet adott.

II. 2. *Quadrupes*

Az *actio de pauperie* a *quadrupes*, szó szerint tehát a négylábú állat általi károkozás esetén indítható kereset volt: „*Quae actio ad omnes quadrupedes pertinet*”.²² Az állatokat a rómaiak többféleképpen is osztályozták.²³ Egyrészt természetük, másrészt az ember szempontjából való hasznosíthatóságuk alapján. Az első szempont szerint különbséget tettek vad- és háziállatok között, ill. a két kategória közé helyezték el a teherhordás céljára házasítható állatokat (teve, elefánt). Ebben a kategóriában a rómaiak nem az egyes állat természetét vizsgálták, hanem a fajtát, abból a szempontból, hogy az vadonélő vagy házasított volt. A második szempont szerinti csoportosításban további kategóriákat találunk: alapvetően megkülönböztethetjük a *iumenta*, az igavonó állatok kategóriáját, és a *pecora* csoportját, mely utóbbiak Szent Ágoston szerint nem az ember munkájában, hanem a termelésében hasznosítható állatok, amelyek valamilyen gyümölcsöt adnak a pásztoroknak (*dant aliquem fructum pascentibus*).

¹⁹ Ulp. D. 9,1,1,9.

²⁰ HAYMANN, F.: *Textkritische Studien*, 360.

²¹ FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 418.

²² Ulp. D. 9,1,1,2.

²³ Az osztályozásról részletesen: POLOJAC: *Actio de pauperie*, 21-24.

Az állatok osztályozása természetük és gazdasági hasznosíthatóságuk alapján jogi relevanciával is bírt, amennyiben ezen alapult a *mancipi* és a *nec Mancipi* állatok megkülönböztetése: ahogy Ulpianus írja: „*Mancipi res sunt (...) quadrupedes quae dorso collo domantur, velut boves, muli, equi, asini. Ceterae res nec Mancipi sunt. Elefanti et cameli, quamvis collo dorsove dumentur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.*”²⁴ Gaius az *Institutió*iban az állatok kapcsán a *quadrupedes pecudes*, a *quadrupedes quae pecudum numero non sunt veluti canes* és a *ferae bestiae* kategóriáiról értekezik.²⁵

Az *actio de pauperie ius civile*be való bevezetését idegen hatásnak tulajdonítják a szakirodalomban. Haymann, Wenger és Müller szerint a kereset Solón egyik törvényén alapszik.²⁶ Halicarnassosi Dionysios szerint a *decemvirek* törvénytíve (atyáiktól örökölt) ősi szokásokból és törvényekből állt, kívülről behozottakkal egyetemben (ἅμα τοῖς ἐπεισάκτοις).²⁷ Plutarkhos Solónról szóló életrajzában megemlíti a *nomothetés* négy lábú állatokra vonatkozó szabályozását,²⁸ és jóllehet nem lehetünk teljes mértékben biztosak a solóni hatásban vagy annak mélységében, azonban Plutarkhos szóhasználata (τετράπους) – illetőleg a noxalításra emlékeztető jogi megoldás – mégis a két szabályozás közötti lehetséges kapcsolatra utal.²⁹

A *quadrupes* kifejezést maga Gaius magyarázza meg egy, a kompilátorok által a *Digestá*ban, a *lex Aquiliá*ról szóló titulusban felvett szövegben, amely a provinciai *edictum*hoz írott kommentárjából származik: „*Ut igitur apparet, servis nostris exaequat quadrupedes, quae pecudum numero sunt et gregatim habentur, veluti oves caprae boves equi muli asini. Sed an sues pecudum appellatione continentur, quaeritur: et recte Labeoni placet contineri. Sed canis inter pecudes non est. Longe magis bestiae in numero non sunt, veluti ursi leones pantherae. Elefanti autem et cameli quasi mixti sunt (nam et iumentorum operam praestant et natura eorum fera est) et ideo primo capite contineri eas oportet.*”³⁰ E szöveg szerint a *quadrupes* nem valamennyi négy lábú állatot jelenti, hanem csak azokat, amelyek a haszonállatok (*pecus*) sorába tartoznak, és nyáj- vagy csordaszerűen (*gregatim*) tartják ezeket.

²⁴ Epit. Ulp. 19,1.

²⁵ Gai Inst. 3,217.

²⁶ E szerzőket idézi: JACKSON: *Liability for Animals*, 123.

²⁷ Dion. Hal. *Ant. Rom.* II,27,3: τοὺς πατρίους ἐθισμοὺς τε καὶ νόμους ἅμα τοῖς ἐπεισάκτοις...; vö. HAYMANN: *Textkritische Studien*, 357.

²⁸ Plut. *Sol.* 24,3: Ἐγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον ... („Solón törvényt hozott a négy lábú állatok által okozott károkról is; például ha egy kutya megharapott valakit, három könyök hosszú láncsal meg kellett kötni, és ki kellett szolgáltatni annak a személynek, akit megharapott. Ez az intézkedés mindenütt fokozta a közbiztonságot.” [Máthé E. ford.])

²⁹ Tegyük hozzá, amennyiben a plutarkhosi szóhasználat nem retrospekció a római szabály ismeretében.

³⁰ Gai. D. 9,2,2,2.

Gaius példákat is hoz, ilyen állatok a juhok, a kecskék, a marhák, a lovak, az öszvérek és a szamarak. Kérdéses, hogy a disznók idetartoznak-e: Labeo szerint igen. Azonban a kutya nem része a *quadrupes* kategóriájának. Még kevésbé sorolhatók ide a vadállatok, például a medvék, az oroszlánok és a párducok. Gaius megemlíti még az elefántot és a tevét, amelyek a kérdés szempontjából *quasi mixti sunt*, ugyanis az igavonó állatok munkáját teljesítik (*iumentorum operam praestant*), azonban a természetük vad (*natura eorum fera est*), ám összességében a *quadrupedes* közé tartozóknak kell tekinteni őket. Tehát a taxatív felsorolásnak (és kizárásoknak) köszönhetően láthatjuk, hogy a *quadrupes* egy külön, a *pauperies* kontextusában jogi relevanciával rendelkező kategóriát alkotott a *ius civilén* belül, hasonlóan, mint a *res Mancipi* körébe sorolható állatok kategóriája.

A *quadrupes* szó tágabb értelemben minden négylábú állatot magában foglalt, szűkebb értelemben véve pedig csak a négylábú háziállatokat. A XII táblás törvényben pedig még szűkebb értelemben használták ezt a kategóriát, ám a kérdés megítélésében a szakirodalom nem egységes. Kerr Wylie szerint a szó eredetileg a négylábú *Mancipi* állatokra vonatkozott, majd a legelő négylábú állatokra is (*pecora*), végül pedig az egyéb nem legelő négylábú állatokat is belefoglalták ebbe a kategóriába. Kaser szerint a szó csak a négylábú haszonállatokra vonatkozott, mint például a lóra vagy a marhára. Jackson szerint a XII táblás törvényben szereplő *quadrupes* kifejezés a legelő háziállatokra, a *quadrupedes pecudes*re vonatkozott, akárcsak a *lex Aquilia*-ban.³¹

A klasszikus kor jogászai később szélesítették ezen a körön, és Paulus szerint eseti mérlegelés alapján *actio utilist* adtak az állatkár következtében keletkezett jogsérelem orvoslására akkor is, ha azt más állat okozta: „*Haec actio utilis competit et si non quadrupes, sed aliud animal pauperiem fecit.*”³² Azonban ennek ellenére az *actio de pauperie* nem vált egy általános jellegű keresetté az állatkárookra vonatkozóan, bizonyos kárfajták és bizonyos állatfajták mindvégig kívül rekedtek az alkalmazási körén, így például Ulpianus szerint természetes vadságuk miatt (*propter naturalem feritatem*) a vadállatok.³³

A szakirodalom megosztott annak kapcsán, hogy az *actio* tárgyi hatályát kizárólag a háziállatokra, vagy a vadállatokra is kiterjesztették-e. A többség (Haymann, Kerr Wylie, Kaser, Müller, Nicholas, Honoré) szerint a kiterjesztés a vadállatokra is vonatkozott. Például

³¹ E szerzőket idézi: POLOJAC: *Actio de pauperie*, 24-25.

³² Paul. D. 9,1,4.

³³ Ulp. D. 9,1,1,10, *In bestiis autem propter naturalem feritatem haec actio locum non habet*; Létezik egy másik, bár kevésbé valószínű értelmezése a *quadrupes*-nek: ld. JACKSON: *Liability for Animals*, 127.

Jackson szerint az *actio de pauperie* kezdetben a *quadrupedes pecudes*re, majd a köztársaságkor végén a kutyákra is kiterjedt, később, Ulpianustól vagy Paulustól fogva a *ferae* is az *actio* alkalmazási körébe tartozott. Jackson véleménye szerint végül Iustinianus – a hagyományokhoz fordulva – kivette a vadállatokat az *actio de pauperie* hatálya alól. Ezzel szemben a kisebbség (Robbe, Ashton-Cross, Méléze-Modrzejewski, Zimmermann) álláspontja szerint az *actio utilis* csak háziállatokra volt alkalmazható. Polojac is ez utóbbi véleményt fogadja el – ahogyan számomra is ez tűnik a legvalószínűbbnek –, utalva többek közt Ulpianus *Digestá*bán található generális szabályára: „*In bestiis autem propter naturalem feritatem haec actio locum non habet*”,³⁴ valamint az ezzel a generális szabállyal konform esetjogra, amennyiben a *Digesta* ezen titulusában csak háziállatokkal kapcsolatos *casus*ok szerepelnek.³⁵

II. 3. *Damnum sine iniuria facientis datum*

A *pauperies* mint a quadrupes által okozott sajátos kárfajta egy további jellegzetessége abban ragadható meg, hogy az – szemben a *delictum*ok esetében elkövetett károkozással – helytállást jelent a nem jogellenesen okozott kárért. A tulajdonos köteles helytállni a tulajdonában lévő állat által okozott kárért. Azonban az állat a klasszikus jogtudomány álláspontja szerint nem képes normaszegésre, nem képes jogellenesen kárt okozni, mivel, mint erre Ulpianus utal, nem rendelkezik értelemmel (*sensus*), a belátási képesség – és így a vétőképeség – csírájával sem: „*pauperies est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuria fecisse, quod sensu caret*.”³⁶ Ugyanezt magyarázza és pontosítja Ulpianusnak a *Digestá*bán a *lex Aquilia* kapcsán – Pegasusszal egyetértésben – kifejtett álláspontja,³⁷ amely szerint a kárt okozó őrülttel (*furiosus*) szemben nem lehet megindítani az *actio legis Aquiliae*t, mivel az nem lehet vétkes, aki „nincs eszénél” (*quae enim in eo culpa sit, cum suae mentis non sit?*). Ulpianus szerint ezzel analóg módon szintén nem lehet megindítani az aquiliánus keresetet, ha egy *quadrupes* okoz kárt, vagy ha egy tetőcserép esik le. A klasszikus korban tehát a rómaiak nem tekintették a kárt okozó állatot vétkesnek.

Az *actio de pauperie* tehát az archaikus viszonyok közepette elsőrendű fontossággal bírt: a *quadrupes* által (a kereset alkalmazásának legkorábbi időszakában) a termeléshez

³⁴ Ulp. D. 9,1,1,10; A paragrafus folytatásának és így a fentebb érintett kérdés teljes körű magyarázatát ld. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 32-35.

³⁵ A szakirodalmi összefoglaló POLOJAC id. m. 28-35 alapján.

³⁶ Ulp. D. 9,1,1,3; HAYMANN szerint Q. Mucius (Ulp. D. 9,1,1,11) az egymásra támadó állatok esetében anélkül tesz különbséget a két tényállás és annak jogkövetkezményei között, hogy az állat esetleges vétkeességének gondolata fölmerülne: HAYMANN: *Textkritische Studien*, 361.

³⁷ Ulp. D. 9,2,5,2 (vö. Alf. D. 9,2,52,3; 65. lábjegyzet).

nélkülözhetetlen, tulajdonjog alatt álló dolgokban okozott kár nyomán felmerült reparációs igényeket lehetett e keresettel érvényesíteni. Az értelemmel nem bíró állatot a klasszikus római jogtudomány racionális alapon – és ekképpen a mi mai gondolkodásunknak is megfelelő módon – nem tekintette felelősnek a „cselekményeiért”, a tulajdonosa volt köteles helytállni érte, nem utolsósorban, mert ő részesülhetett az állat által hajtott haszonból (*cuius commodum eius est et incommodum*), másrészt az állat felügyeletére is neki volt a leginkább módja.³⁸

A *dominus* tehát köteles volt helytállni a tulajdonában álló kárt okozó állatért az *actio de pauperie* mint noxális kereset keretein belül. A tulajdonos dönthetett úgy, hogy a *litis aestimatio* megfizetése helyett a károsultnak noxába adta (*noxae deditio*) az állatot, ily módon szabadulva a kötelemből: „*quae lex (sc. XII tabularum – H. V.) voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offerre.*”³⁹ Az *actio noxalis* és a noxális felelősség sajátosságai – különösen a *noxae deditio liberatió*t eredményező hatása – azonban megkérdőjelezi a rómaiak racionálisnak feltételezett attitűdjét az állatok felelősségének kérdésével kapcsolatban, hiszen ha a tulajdonos átadta a károsult félnek a kárt okozó, „bűnös” állatot, mentesült minden további felelősség alól, ily módon – a jogrendszer támogatása mellett – *quasi* elismerve az állat felelősségét. Ez az ellentmondás magyarázatra szorul, amihez az *actio de pauperiét* mint *actio noxalist* kell megvizsgálnunk.

II. 4. Az *actio de pauperie* mint *actio noxalis*

A noxális kereset általánosságban az ellen volt megindítható, aki mint *pater familias* vagy tulajdonos hatalommal rendelkezett a károkozó (*filius familias, servus, quadrupes*) fölött. A károkozásban vétlen hatalomgyakorlót választási lehetőség (*facultas alternativa*)⁴⁰ illette meg: a felperes csak azt követelhetette tőle, hogy fizesse meg a *poenának* megfelelő összeget (*litis aestimatio*),⁴¹ mintha maga okozta volna a kárt, de az alperes ehelyett teljesíthetett a károkozó hatalomalatti vagy állat noxába adásával is. A károkozó kiadása esetén a *pater familias* ill. a tulajdonos mentesült minden felelősség alól.⁴² Az *actio de pauperie* esetében az

³⁸ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1096.

³⁹ Ulp. D. 9,1,1pr.

⁴⁰ A szakirodalomban ez a minősítés vitatott, ld. FÖLDI: *A másért való felelősség*, 114-115; vö. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 67-68. E minősítés ellen szól, hogy Ulpianus első helyen a noxába adást említi. A *facultas* szó egyébként ebben a kontextusban teljesen forrásszerű, ld. Ulp. D. 9,1,1,16.

⁴¹ FÖLDI András rámutat arra, hogy a „kártérítést” (ill. az annak funkciójával rendelkező pénzösszeget) nem *poena*, hanem *aestimatio* címén kellett megfizetni. Ez derül ki az itt idézett Ulpianus-szövegből is. Ld. FÖLDI id. m. 103; 126. sk. ill. a 127. old. található 144. j.

⁴² KASER: *Das römische Privatrecht*, 145; KASER a hatalomgyakorló felelősségtől való megszabadulására ókori „nemzetközi jogi” párhuzamot hoz, amellyel a kérdéses jogintézmény jobban megvilágítható: a római állam azt a

lett az alperes, aki a *litis contestatio* idején a tulajdonos volt, tehát nem feltétlenül azt vonták felelősségre, aki a károkozás idején volt az állat tulajdonosa: „*Et cum etiam in quadrupedibus noxa caput sequitur, adversus dominum haec actio datur, non cuius fuerit quadrupes, cum noceret, sed cuius nunc est.*”⁴³ Ha az állat a *litis contestatio* előtt elpusztult, a kereset nem volt megindítható.⁴⁴ Ez a szabály a *delictum* analógiája alapján amellel szól, hogy az állatot elkövetőnek tekintették, akinek halálával minden felelősség megszűnik.⁴⁵ Noxába adni pedig élő állatot kellett (*animal tradere vivum*).⁴⁶ A noxába adás végleges tulajdonátszállást eredményezett, amely formáját tekintve *mancipatio* vagy *in iure cessio* révén mehetett végbe.⁴⁷

II.4.1. A kárt okozó állat felelősségének kérdése

Az *actio de pauperie* mint noxális *actio* fentebb bemutatott sajátos szabályai fölvetik annak a kérdését, hogy az állatkárookra vonatkozó jogi rezsim az ókori Rómában valóban összhangban volt-e Ulpianus racionális tételével: azzal, hogy az állat nem tekinthető vétkesnek, a cselekményéért felelősnek, mivel híján van az értelemnek.⁴⁸

A noxális felelősség a más deliktumáért való felelősségnek egy általános és különleges formája, azonban ez a felelősség relatív jellegű, sőt a noxális felelősség esetében a felelősségi jelleg is kétséges. A hatalomgyakorló – esetünkben az állat tulajdonosa – felelősségének korlátozott voltát mutatja a noxális szabályozás azon megoldása, amely szerint abban az esetben, ha a hatalomgyakorlónak már nem áll lehetőségében a kárt okozó noxába adása, megszűnik, vagy (a károkozás utáni jóhiszemű tulajdonátruházás folytán) más személyre száll át a *litis aestimatio* megfizetésére irányuló kötelezettsége is.⁴⁹

A *pater familias* hatalma alatt álló személy által elkövetett *delictum* esetében a római jog a noxális szabályozással oldotta meg azt a problematikus helyzetet, amely abból következett, hogy a *delictum* sértettjének az elkövetővel szemben keletkezett hatalmi igénye összeütközésbe került a *pater familias*nak a hatalma alá tartozó személy felett fennálló – az állat esetében egyértelműen – dologi jogi jellegű hatalmával. A – Földi András kifejezésével

polgárát, aki államközi megállapodásba ütköző súlyos jogsértést követett el, kiadhatta a sértett államnak, hogy Róma így elkerülje a sértett állam esetleges bosszúját, a háborút – KASER id. m. 146.

⁴³ Ulp. D. 9,1,1,12.

⁴⁴ Ulp. D. 9,1,1,13.

⁴⁵ Vö. FÖLDI: *A másért való felelősség*, 106.

⁴⁶ Ulp. D. 9,1,1,14; A hatalomalatti személy és a rabszolga *litis contestatio* után bekövetkezett halálára és a holttest noxába adásával való teljesítésre vonatkozóan ld.: FÖLDI: *A másért való felelősség*, 115-116.

⁴⁷ KASER: *Das römische Privatrecht*, 147.

⁴⁸ Ulp. D. 9,1,1,3; Ulp. D. 9,2,5,2.

⁴⁹ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 111.

élve – „pozitív hatalmi kollíziót” az a – forrásszerűen is a *pater familias* illetőleg a *dominus* számára kedvezőbb – szabályozás oldotta föl, amely szerint tehát a hatalomgyakorló a *poenának* megfelelő összeg (*litis aestimatio*) megfizetése helyett kiadhatta az elkövetőt a károsult számára, így egyúttal teljes mértékben szabadult a kötelemből. A *poena* megfizetése a hatalomgyakorló más *delictum*áért való felelősségét jelentette, a *noxae deditio* esetében pedig az elkövető különleges, a saját cselekményéért való felelőssége jelentkezett.⁵⁰ Az alábbiakban a noxális *actio* három sajátosságának, illetőleg azokon keresztül a felelősség kérdésének bemutatása következik.

- I) A *nox a caput sequitur*-elv értelmében De Visscher szerint az elkövető mint fizikai személy (*caput*) a testével volt felelős a tettéért (*nox a*).⁵¹ Földi András szerint a *caput* kifejezés nem az elkövető testére, hanem az elkövető testéhez tapadó saját vagy idegen jogképességre vonatkozik.⁵² A *nox a* nyomán keletkezett noxális *actio* tehát haláláig követte a bűnöst, a sértett mindaddig élhetett a noxális kereset indításának jogával, amíg a kárt okozó életben volt; a kárt okozó halálával azonban a károsult ezen joga megszűnt. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a noxális *actio* célja végső soron a károkozó megbüntetése illetőleg felelősségre vonása volt.⁵³
- II) A *noxae deditio* – fentebb részletezett – kötelemszüntető hatása, amely értelmében a hatalomgyakorló korlátozott felelőssége a károkozó noxába adásával teljes egészében megszűnt, szintén a *delictum* elkövetőjének közvetlen felelősségre vonására irányuló ősi igény kontextusában érthető meg igazán. A *noxae deditio* tulajdonképpen tehát azt a célt szolgálta, hogy közvetlenül felelősségre lehessen vonni a *delictum*ot elkövető, más hatalma alatt álló személyt.⁵⁴
- III) Az *actio noxalis* harmadik sajátos jellemzője volt, hogy a hatalom alatt álló személy vagy állat által elkövetett *nox a* tekintetében nem állhatott fenn a hatalomgyakorló vétkessége. Amennyiben ugyanis a hatalomalatti cselekményének vonatkozásában vétkesség terhelte magát a *pater familiast* illetőleg a *dominust*, a hatalomgyakorló közvetlen felelőssége jelentkezett, amely adott esetben a noxális felelősség mellé, vagy annak helyébe lépett.⁵⁵

⁵⁰ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 112-113.

⁵¹ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 61.

⁵² FÖLDI: *A másért való felelősség*, 105.; FÖLDI András a következőképpen adja meg a *nox a caput sequitur* regula értelmét: „a hatalomalatti deliktumáért való felelősség az elkövető mindenkor hatalomgyakorlóját, vagy magát az önjogúvá vált elkövetőt terheli” (FÖLDI id. m. 105-106.)

⁵³ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 63.

⁵⁴ POLOJAC id. m. 70.

⁵⁵ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 128-129.

A *pater familias* vagy tulajdonos felelőssége a hatalomalatti *delictum*ához való tudati viszonyulása alapján, ahogy arra az újabb hazai szakirodalomban Földi András rámutat, a következő formákban jelentkezhethet. Ha a hatalomalatti a hatalomgyakorló parancsára (*iussum*) követte el a *delictum*ot, a hatalomgyakorló minősül tettesnek, rendes *poenalis actio* indítható ellene. Ebben az esetben a hatalomalatti kizárólag akkor vonható felelősségre, ha a cselekménye nagyobb súlyúnak minősül, ugyanis ebben az esetben nem kellett volna engedelmeskednie. *Scientia domini/patris* esetében (amikor is a hatalomgyakorló abban a helyzetben volt, hogy a *delictum* elkövetését megtilthatta) a felperest választási lehetőség illette meg, dönthetett úgy, hogy a hatalomgyakorló ellen közvetlenül indít (*patris/domini nomine*) büntetőkeresetet (*poenalis actio detracta noxae deditione*), vagy választhatta a hatalomalatti elleni (*filii/servi nomine*) *noxalis actio* megindításának lehetőségét. *Inscientia patris/domini* – tehát a hatalomgyakorló vétkességének teljes hiánya – esetében kizárólag a noxális *actio* állt a károsult rendelkezésére.⁵⁶ Ezek alapján Földi András megállapítását idézve látható, hogy „a hatalomgyakorló saját vétkessége a posztklasszikus korban sem a hatalomalattiakért való felelősség – a legkevésbé a noxális felelősség – alapjaként jelentkezett, hanem változatlanul a hatalomgyakorló noxális felelősségéhez képest szigorúbb felelősségének szolgálhatott alapjául.”⁵⁷

A *noxalis actio*, fentebb részletezett három sajátos jellemzője alapján méltán tekinthető egy *sui generis* jogintézménynek. A noxális felelősség Földi András szerint leginkább egy dologi természetű (*obligatio propter rem*) helytállásnak tűnik, a noxalitás célja pedig alapvetően a hatalomgyakorló felelősségének korlátozása volt.⁵⁸ Polojac szerint a noxalitás nem a hatalomgyakorlóra helyezte a felelősséget, hanem biztosította a hatalomalatti károkozó közvetlen felelősségre vonásának lehetőségét.⁵⁹

Túlmenően a noxális felelősség fenti, klasszikus kori sajátosságainak vizsgálatán, a jogintézmény történeti aspektusból való megközelítésével is arra a következtetésre juthatunk, hogy a noxalitás alapvető célja a kárt okozó hatalomalatti megbüntetése volt. A XII táblás törvény idején a *delictum*ért való felelősség az elkövetőt terhelte, abban az esetben is, ha hatalomalatti volt, felelősségre vonását (az esetleges bosszú gyakorlását) pedig a

⁵⁶ A hatalomgyakorló vétkességének és a *noxalis actio* kapcsolatának részletes kifejtését ld. FÖLDI: *A másért való felelősség*, 128-139; vö. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 71-75.

⁵⁷ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 139.

⁵⁸ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 142-143.

⁵⁹ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 75.

hatalomgyakorló általi kiadása biztosította, amelyet a noxalitás szabályozott. Legkésőbb a préklasszikus korra következett be az a változás, amely szerint a hatalomalatti *delictum*ért elsősorban a hatalomgyakorló volt felelős, aki – az eddigre kialakult *obligatio ex delicto* értelmében – köteles volt megfizetni a *litis aestimatiót*, vagy választhatta ehelyett a károkozó hatalomalatti vagy állat noxába adásával való teljesítést is.⁶⁰ Azonban azt a tényt, hogy a noxalitás klasszikus formájában továbbra is jelentkezett az a gondolat, amely szerint a hatalomalatti *delictum*ért bizonyos szinten saját maga felel, jól mutatják a fentebb – ezen összefüggés keretein belül – részletezett sajátosságok: a *nox caput sequitur*-elv, a *noxae deditio*nak a hatalomgyakorló irányában jelentkező kötelemszüntető hatása, valamint a hatalomgyakorló vétkessége alapján differenciálódó felelősségi formák.

Az *actio de pauperie* mint noxális *actio*, annak minden sajátos jellemzőjével bírva, és a noxalitás jogintézményének eredeti rendeltetésével összhangban tehát biztosította a kárt elszenvedett fél számára a tulajdonos hatalma alatt álló kárt okozó állat megbüntetésének lehetőségét, amennyiben a *dominus* a *noxae deditio* lehetőségét választotta. A noxális felelősséget történetiségében szemlélve a préklasszikus korra elhalványult az *actio noxalis*nak a hatalomalatti közvetlen megbüntetésére való irányultsága, azonban alapvető sajátosságai alapján ez a jellemzője mégis föltárható. A római jogban – szemben a többi ókori joggal, továbbá a középkori és kora újkori európai jogalkalmazással – nem voltak büntetőjogi szabályok az állatokra vonatkozóan,⁶¹ és a klasszikus korban már nem is tekintettek az állatokra vétőképes, jogellenes cselekmény végrehajtására képes és alkalmas lényekre, mivel nem rendelkeztek értelemmel.⁶²

A noxalításban a kárt okozó állat felelősségre vonására irányuló igény, valamint a rómaiaknak az állatok vétőképesességével kapcsolatos racionális állásfoglalása által keletkezett ellentmondás föloldható, amennyiben a problémára és magára az *actio de pauperie*re történeti aspektusból tekintünk. Kezdetben valószínűleg a rómaiak is – későbbi attitűdjük és a mi mai nézőpontunk szempontjából irracionális és primitív – antropomorf szemlélettel⁶³ viszonyultak

⁶⁰ A noxalitás történeti szemléletű bemutatása: FÖLDI: *A másért való felelősség*, 114-127; a noxalitással kapcsolatos történeti illetőleg dogmatikai jellegű elméletekről még POLOJAC: *Actio de pauperie*, 76-129.

⁶¹ POLOJAC id. m. 17

⁶² Ulp. D. 9,1,1,3.

⁶³ A zsidó jogban megkövezték az öklelő ökröt (Mózes II,21,28; 29). A görögök eljárásokat folytattak embereket megölő állatokkal (ill. dolgokkal, pl. szobrokkal) szemben, az elítélt állatot kivégezték, tetemét eltávolították a *polis*ből, ahogyan a gyilkos tárgyat is kitétték a város határára túlra (Plat. *Leg.* 873e-874a). Hammurapi törvényeiben és a hettita törvényekben nem maradt fenn állatokra vonatkozó büntetőintézkedés, ellenben a perzsa jogi forrásokban igen. Az állatokkal kapcsolatos jogi szabályozás a középkorban sem volt mentes az antropomorf megközelítéstől. Egyházi bíróságok előtt egész – jellemzően kártevő – állatfajokkal szemben eljárásokat folytattak le, amelyek *anathemával* és *excommunicatióval* végződtek. A világi bíróságok bírálták el

az állatokhoz, és a bosszú igénye rájuk is kiterjedt az archaikus időkben. Azonban a szuverén *pater familias* hatalma alatt álló állaton – éppen a hatalmi igények összeütközése miatt – nem lehetett önkényesen érvényesíteni a bosszú (és a későbbiekben a reparációra irányuló igényeket), ezért válhatott a szóban forgó problémával adekvát jogi megoldássá a noxalitás. Majd az évszázadok során a racionalitás talaján álló szemléletváltozás következett be az állatokhoz való viszonyulás⁶⁴ terén, valamint a noxalitás és az *actio de pauperie* ősi, mindazonáltal a posztklasszikus korban is szívósan létező jogintézménye is – felszíni jellegű – átalakuláson ment keresztül, anélkül azonban, hogy ezáltal alapvető struktúrája jelentősen megváltozott volna, jóllehet az *actio* célja már korántsem az állat megbüntetése volt.⁶⁵ Az ilyen jellegű átalakulás összhangban van az organikusan fejlődő római jog konzervativizmusával, a pusztán dogmatikai vagy *a priori* megközelítés az *actio de pauperie* kapcsán fölmerülő problémák esetében is csak felszínes és részleges magyarázattal szolgálhat.

II.4.2. Az aktív és a passzív legitimáció

Az *actio de pauperie* megindításának joga, tehát az aktív legitimáció átszállt az örökösökre és a további jogutódokra, ahogy a passzív legitimáció is a jogutódra szállt, azonban nem az öröklés joga alapján, hanem annak alapján, hogy kik lettek a tulajdonosok (*sed eo iure, quo*

az egyes „bűncselekményt” elkövető állatok eseteit, a bűnöst halálra ítélték, az ítéletet végrehajtották. Ez a mélyen gyökerező antropomorf szemlélet Nyugat-Európában a 19. századig általános volt, Kelet-Európában a szláv népek körében pedig a 20. század elejéig. Ezzel szemben a római jogban nem voltak büntetőjogi szabályok az állatokra vonatkozóan. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 52-53. A görögökre is jellemző antropomorf megközelítés kiütözik a római noxalításra emlékeztető görög szabályozásban vö. Plat. *Leg.* 936d-e, „Ha rabszolga vagy rabszolgánál bármi kárt tesz a máséban – a károsult minden hibája nélkül –, akár ügyetlenségből, akár a más tulajdonának nem körültekintő használata folytán, akkor a kárt okozónak a gazdája vagy térítse meg a kárt hiánytalanul, vagy pedig adja át a kárt okozó illetőnek. (...) És ha akár igásállat, akár ló, akár kutya, akár másféle állat okoz kárt a szomszédoknak, gazdája ugyanezen elvek szerint térítse meg az okozott kárt” (ford. Kövendi D., átdolg. Bolonyai G.). Azonban a görög filozófiai gondolkodásban is jelentős volt az ember és állat közötti distinkció, mivel az ember az állattal szemben Aristotelész szerint értelemmel és beszédképességgel rendelkezik, valamint ennek köszönhetően képes különbséget tenni jó és rossz, igazságos és igazságtalan között. Ezek a jellemzők az emberi társadalom létrejöttének alapját képezik (Arist. *Pol.* 1253a). A gondolat hatása megfigyelhető Cicerónál is (Cic. *Off.* I,16), valamint a már bemutatott jogi szövegekben. A kérdés kapcsán ld. még HAYMANN: *Textkritische Studien*, 367-371.

⁶⁴ A görög és a római szemléletmód közötti különbséget szemlélteti Plutarkhosnak az idősebb Catóról írott életrajzában olvashatók: 5: „(...) Nem szabad élőlényekkel úgy bánnunk, akár valami elhasznált saruval vagy ócska edénnyel, amelyet, ha használat közben eltörik vagy elrongyolódik, elhajítunk. Ha másért nem is, hát az emberszeretet [μελέτης ἔνεκα τοῦ φιλανθρωπῶπου] gyakorlása kedvéért szoktatnunk kell magunkat velük szemben a szelídségre és nemeslelkűségre. Én nem tudnám dolgos marhámát eladni, csak mert kiöregedett (...) Cato azonban szinte hivatkozik vele, hogy lovát, amelyet proconsulúsága idején a hadjáraton használt, Hispaniában hagyta, hogy az államot meg ne terhelje a hajón való szállítás költségével. Kérdés, hogy mindezt nemeslelkűségének vagy kicsinyességének kell-e tulajdonítani.” (ford. Máthé E.)

⁶⁵ Vö. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 54; Érdemes azonban figyelemmel lenni Alfénusnak a Digestában (9,2,52,3) olvasható, a próbavásárlás során okozott állatkárral kapcsolatos *responsum*ára, ugyanis a jogtudós *vizio bovis*ről ír, amely megkérdőjelezi az állatok károkozásával kapcsolatos préklasszikus korban –feltételezhetően– már meglévő racionális attitűdöt, azonban az interpoláció lehetősége sem zárható ki. Az utóbbi mellett érvel HAYMANN: *Textkritische Studien*, 363.

domini sint).⁶⁶ Az *actio* felperese alapvetően az volt, aki a *pauperiest* elszenvedte, ill. akinek szabad emberként testi sérülést okozott az állat.⁶⁷ A kereset nem csupán az állat által megrongált dolog tulajdonosát vagy a sérülést elszenvedett szabad embert, hanem azt is megillette, akinek a kereset megindítása az érdekében állt (*ei cuius interest competit*), pl. a *commodatariust*, mivel úgy kell tekinteni, hogy akik feleltek a dologért (*tenentur*), azok szenvedik el a kár bekövetkeztét.⁶⁸

Abban az esetben, ha két állat csapott össze, és az egyik megölte a másikat, amennyiben az pusztult el, amelyik a másikat megtámadta, Quintus Mucius szerint a kereset nem volt megindítható. Ellenben ha az pusztult el, amelyiket a másik megtámadta, akkor a *praetor* megadta az *actiót* az elpusztult állat tulajdonosának.⁶⁹

Az *actio de pauperie* alperese a *nox caput sequitur*-elv és a noxális szabályozás értelmében az volt, aki a *litis contestatio* idején, és nem a károkozáskor volt az állat tulajdonosa.⁷⁰ Ez a szabályozás magában rejtette annak veszélyét, hogy valaki olyan állat tulajdonjogát szerezte meg, amely a tulajdonátruházást megelőzően okozott *pauperiest*, és ekképpen méltánytalan módon az állat új tulajdonosa volt köteles helytállni a korábban okozott kárért. Többek között Varrótól tudjuk, hogy ezt a helyzetet – illetőleg egyúttal a beteg állat vásárlását – elkerülendő a rómaiak *stipulatiót* alkalmaztak: „*Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: ‘illosce boves sanos esse noxisque praestari’; cum emimus indomitos, sic: ‘illosce iuencos sanos recte deque pecore sano esse noxisque praestari spondesne?’*”.⁷¹ A passzív legitimáció vonatkozásában a nem tulajdonosok kapcsán a források nem nyújtanak egyértelmű eligazítást, és a kérdés a szakirodalomban is – többek között a *noxae deditio* tulajdonátszállást eredményező hatása miatt – vita tárgyát képezi. Polojac szerint a klasszikus római jogban az *actio de pauperie* esetében a *dominus*on túlmenően a *bonae fidei possessor* rendelkezett passzív legitimációval, a *malae fidei possessor* és a *possessor ad interdicta* azonban nem.⁷²

⁶⁶ Ulp. D. 9,1,1,17.

⁶⁷ Gai. D. 9,1,3; ld. fentebb.

⁶⁸ Paul. D. 9,1,2pr. A Paulus-töredék következő paragrafusa (Paul. D. 9,1,2,1) az aktív legitimáció szempontjából egy különös esetet vet föl.

⁶⁹ Ulp. D. 9,1,1,11; vö. Ulp. D. 9,1,1,8: *Et si alia quadrupes aliam concitavit ut damnum daret, eius quae concitavit nomine agendum erit.*

⁷⁰ Ulp. D. 9,1,1,12 vö. Ulp. D. 9,1,1,17; ld. fentebb.

⁷¹ Varro *De re rust.* II,5,10-11.

⁷² A kérdésről részletesen értekezik POLOJAC: *Actio de pauperie*, 140-153, vö. FÖLDI: *A másért való felelősség*, 103 a noxális *actio* passzív legitimációja kapcsán.

II.4.3. További szabályok

Tulajdonközösség esetében (*si commune plurium sit animal*) a tulajdonosok mindegyikével szemben (*adversus singulos*) *in solidum* volt megindítható a noxális *actio*.⁷³

Ha a tulajdonos megtagadta az állat *noxába* adását, például arra hivatkozva, hogy az állat nem az övé, azonban utóbb mégis bizonyítást nyert a tulajdonjoga, akkor a teljes összegben kellett marasztalni, a *noxae deditio* lehetőségének kizárásával, mintha ő követte volna el a károkozást.⁷⁴

Ha egy harmadik személy úgy ölte meg a kárt okozó *quadrupest* a *litis contestatio* után, hogy a tulajdonos az állatot elpusztítóval szemben megindíthatta volna az *actio legis Aquiliae*, akkor a kárt okozó állat tulajdonosa följárlhatta az *actio de pauperie* szerinti kár megtérítését, vagy – mintegy a *noxae deditio* helyett – átengedhette (*mandatum agendivel* engedményezhette) az akviliánus *actio* megindításának jogát az állat elpusztítójával szemben az *actio de pauperie* felperesének.⁷⁵

Alfenus szerint abban az esetben, ha valaki úgy adott el ökröket valakinek, hogy a vevő kipróbálhatta azokat, és a próba során (*in experiundo*) az egyik ökör felöklelte a vevő rabszolgáját, az eladónak nem kellett a kárért helytállnia, ha a vevő már megvásároltaként birtokolta az ökröket (*si emptor boves emptos haberet, non debere praestare*). Amennyiben a vevő az ökröket nem olyan tudatban tartotta magánál, hogy azokat megvásárolta (*non haberet emptos*), és az ökör a rabszolgát a szolga *culpája* folytán sebesítette meg, az eladó nem volt köteles helytállni, azonban ha ebben az esetben a károkozás az állat hibájából (*vitio bovis*) következett be, az eladó helytállni volt köteles.⁷⁶

II.4.4. Az eljárás menete

Az eljárás a tulajdonos *in ius vocatio*jával vette kezdetét, majd az alperesnek meg kellett felelnie a felperesnek alperes tulajdonosi voltára irányuló kérdésére (*interrogatio in iure*). Az *interrogatio in iure* kisegítő intézményét a *praetor* a felperes oldalán jelentkező perindítási nehézségek miatt vezette be. A kérdés az alperesi pozíció meghatározását szolgálta, a válasz valóságtartalmára való tekintet nélkül. Amennyiben elismerte tulajdonosi voltát – illetőleg egyéb jogi vagy más hatalmi pozícióját –, ő lett a per alperese. Ha tagadta, nem lett a noxális *actio* alperese. Azonban ha a kérdőre vont személy nem mondott igazat az *interrogatio in iure*

⁷³ Ulp. D. 9,1,1,14.

⁷⁴ Ulp. D. 9,1,1,15.

⁷⁵ Ulp. D. 9,1,1,16.; Ezen jogeset kapcsán az *actio de pauperie* és az *actio legis Aquiliae* kapcsolatáról: ANKUM: *L'actio de pauperie*, 13-17.

⁷⁶ Alf. D. 9,2,52,3; vö. a 65. lábjegyzetben írottakkal.

folyamán, vagy szándékosan szüntette meg a hatalomalatti irányában fennálló hatalmi viszonyt, annak érdekében, hogy a *nox a caput sequitur*-elvnek köszönhetően mentesüljön a noxális felelősségtől, vele szemben *iudicium sine noxae deditione* közvetlen keresetnek volt helye.⁷⁷

Az eljárás a továbbiakban négyféleképpen folyhatott. 1) Az első esetben a hatalomgyakorló és a hatalomalatti is jelen volt. Az alperes, választása szerint perbe bocsátkozhatott, noxába adhatta a kárt okozót, vagy passzív maradhatott.⁷⁸ Nem állt be változás az alperesi pozíció tekintetében abban az esetben, ha a perbe vont személy elismerte tulajdonosi voltát, azonban ez utólag valótlannak bizonyult: „*Si quis in iure interrogatus, an quadrupes quae pauperiem fecit eius sit, responderit, tenetur.*”⁷⁹ Ebben az esetben a valódi tulajdonos megszabadult az esetleges alperesi pozíciótól.⁸⁰ 2) A második esetben jelen volt a hatalomgyakorló, a kárt okozó hatalomalatti azonban nem. A perbe vont személynek ebben az esetben, miután elismerte tulajdonjogát vagy *potestas*át, két lehetősége volt: vagy kötelezettséget kellett vállalnia a kárt okozó felmutatására, vagy a károkozó távollétében volt köteles azt megvédeni, és ily módon perbe bocsátkozni (*aut exhibere eum debet aut absentem defendere*).⁸¹ Ha a tulajdonos állítása szerint a kárt okozó hatalomalatti fölött nem állt fönn a *potestas*a, ellene nem lehetett noxális *actió*t indítani, azonban ha állítását a felperes nem fogadta el igaznak, eskütelre kötelezhette (*iusiurandum*) a *dominust*, illetőleg *iudicium sine noxae deditione*t kezdeményezhetett vele szemben.⁸² 3) A harmadik esetben a hatalomgyakorló távol volt, míg a hatalomalatti volt jelen az *in iure* szakaszban. Ekkor a károkozót a *praetor* parancsára el kell vezetni (*ducendus erit iussu praetoris*), azonban annak érdekében, hogy a tulajdonos ne szenvedjen hátrányt a távollétéből adódóan (*ne ei absentia sua noceat*), később megadatott neki a védelem (*dabitur defensio*). Tehát helyre kell állítani az *actió*t, amely elenyészett azáltal, hogy a hatalomalatti (a forrásban *servus*) elevezetve a felperes vagyonába kezdett tartozni (*ergo et actori actio restituenda est, perempta eo quod ductus servus in bonis eius esse coepit*).⁸³ 4) A negyedik esetben, ha sem a hatalomgyakorló, sem a hatalomalatti nem volt jelen, a pert nem lehetett lefolytatni.⁸⁴

⁷⁷ KASER: *Das römische Privatrecht*, 528-529; POLOJAC: *Actio de pauperie*, 154-157.

⁷⁸ Ez utóbbi eset nem világos a források (Ulp. D. 9,4,21,4; Paul. D. 9,4,22,3) alapján, pontos megítélése vitatott.

⁷⁹ Ulp. D. 11,1,7.

⁸⁰ Paul. D. 11,1,20pr. *Qui servum alienum responderit suum esse, si noxali iudicio conventus sit, dominum liberat....*

⁸¹ Paul. D. 9,4,22,3.

⁸² Paul. D. 9,4,22,4.

⁸³ Paul. D. 2,9,2,1.

⁸⁴ Az eljárás menetéről részletesen értekezik POLOJAC: *Actio de pauperie*, 157-164.

A noxális szabályozás egy idő után anakronisztikussá vált, egyrészt mivel az évszázadok során megváltoztak az értékarányok, másrészt pedig mivel később mind a gazdasági élet, mind a joggyakorlat lehetővé tette a *possibile est omnes res in pecuniam converti* elvének érvényre jutását, megszilárdítva a forgalmi élet biztonságát.⁸⁵ A posztklasszikus korban a noxális felelősség visszaszorult, Iustinianus eltörölte a *pater familias*nak a hatalomalatti családtagok noxába adására vonatkozó lehetőségét, mindezek ellenére az archaikus noxalitás a római jog egyik legszívósabb jogintézményének bizonyult.⁸⁶

II. 5. Az állattartó felelősségének kérdése

Az állattartó felelőssége az *actio de pauperie* szabályai alapján meglehetősen szigorúnak nevezhető, a rómaiak azonban igyekeztek ezt a felelősséget ésszerű keretek között tartani. Az ősi, primitív viszonyoknak megfelelően kezdetben ez a felelősség is tárgyi felelősségként jelentkezett. A károkozás kapcsán nem számított semmilyen szubjektív körülmény, csupán a kárt okozó cselekmény tárgyilag sértő volta, valamint ennek a sérelemnek a mértéke. A károkozó a ténylegesen előidézett eredményért volt köteles felelni (*Erfolgshaftung*).⁸⁷

Az állat károkozása esetén a XII táblás törvény szabályozása értelmében tiszta eredményfelelősség (*reine Erfolgshaftung*) érvényesült.⁸⁸ Kaser azonban úgy foglал állást, hogy kezdetben a rómaiak elképzelése szerint az állatdémon (*Tierdämon*) volt felelős az állat károkozásáért, így a felelősség pedig magára az állatra szállt. Az állat tulajdonosa csak akkor volt köteles helytállni az állat károkozásáért, ha a károsultnak a károkozó állathoz való hozzáféréseinek útjában állt.⁸⁹

II.5.1. *Commota feritate*

A *quadrupes* által okozott kárért való felelősség nem maradt tisztán objektív, hanem föllazult az évszázadok során.⁹⁰ Ulpianustól tudjuk,⁹¹ hogy Servius szerint a *praetor* akkor adta meg a keresetet, ha a *quadrupes* úgy okozott kárt, hogy vadsága bírta erre rá, az ingerelte föl: „*Itaque, ut Servius scribit, tunc haec actio locum habet, cum commota feritate nocuit quadrupes*”. Például ha a rúgásra hajlamos ló patájával rúg, vagy ha az ökör, amely szarvával

⁸⁵ Vö. FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 419.

⁸⁶ FÖLDI: *A másért való felelősség*, 107-108; 144.

⁸⁷ MARTON: *A polgári jogi felelősség*, 36.

⁸⁸ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*, 19.

⁸⁹ KASER: *Das römische Privatrecht*, 147. Mindazonáltal KASER szerint sem tekintettek úgy a kárt okozó állatra a római jog fejlettebb századaiban, hogy az lenne felelős a tetteért: KASER id. m. 530.

⁹⁰ MOLNÁR: Imre ezzel ellentétes álláspontja szerint a római jog hosszú fejlődése során az állatok által okozott kárért mindvégig tiszta eredményfelelősség érvényesült. MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*, 18-19; 29.; 88-90.; 123-124; 238-239.

⁹¹ Ulp. D. 9,1,1,4; Ehhez hasonló esetet taglal az elszabadult kutya kapcsán Ulpianus: Ulp. D. 9,1,1,5.

öklelni szokott, öklel, vagy ha az öszvér szokatlanul nagy vadsága miatt okoz kárt: „*puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit, aut mulae propter nimiam ferociam*”. Ha azonban valamilyen külső hatásnak vagy emberi vétkességnek volt tulajdonítható a kár bekövetkezte, az *actio* nem volt megadható. Ilyen külső hatás lehetett az, ha például a talaj egyenetlensége (*propter loci iniquitatem*) vagy a hajtó vétkessége miatt (*aut propter culpam mulionis*), ill. ha amiatt, hogy a *quadrupes* az indokoltnál nagyobb súllyal terhelték meg (*plus iusto onerata quadrupes*), az állat másra borította a terhet. Ezekben az esetekben az *actio de pauperie* nem volt megadható, hanem ilyenkor – a *corpore* elem hiánya miatt – *utilis actio legis Aquiliae*vel lehetett perelni. Ha az állat más uszítására okozott kárt (*instigatu alterius*), a pauperiánus kereset szintén nem volt megindítható.⁹²

Tehát az *actio de pauperie* nem volt alkalmazható, ha a külső körülmények (pl. a talaj egyenetlensége), vagy egy ember *culpája* (Ulp, D. 9,1,1,4; eod. 1,5), illetőleg *dolusa* (Ulp. D. 9,1,1,6) nyomán okozott a *quadrupes* kárt, hanem ez a „magatartás” kizárólag az állat belső ösztönéből fakadhatott. Abban az esetben, ha emberi vétkesség is szerepet játszott a *quadrupes* károkozásának folyamatában, a megfelelő kereset az *actio legis Aquiliae* volt. Ez a szabályozás (a „spontaneitás-elv”), azonban Zimmermann szerint túl szűken határozta meg a tulajdonos felelősségét.⁹³

II.5.2. *Contra naturam*

A *pauperies* tényállásában szereplő „spontaneitás-elvet” (*commota feritate*) a – Haymann szerint „berühmteste, um nicht zu sagen die berüchtigtste”⁹⁴ – *contra naturam*-elv egészítette ki: Ulpianus szerint „*Et generaliter haec actio locum habet, quotiens contra naturam fera mota pauperiem dedit*”.⁹⁵ A továbbiakban Ulpianus azt írja, hogy ha valaki megüt vagy megsebesít egy lovat, s emiatt a fájdalomtól felfingerelt állat megrúg egy harmadik személyt, akkor a lovat bántalmazó személy inkább *in factum actio*, mint *actio legis Aquiliae* alapján felel (*in factum magis quam lege Aquilia teneri*) a megrúgott és ily módon károsodást elszenvedett fél vonatkozásában, mivel a kárt okozó nem a saját testével (*quia non ipse suo corpore*) okozta a kárt. Azonban ha valakit úgy rúgott meg a ló, hogy a károsult cirógatta vagy simogatta az állatot, a pauperiánus keresetnek helye lesz.

Iustinianus Institutióiban a következők olvashatók a kérdés kapcsán: „*puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his*

⁹² Ulp. D. 9,1,1,6.

⁹³ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1103.

⁹⁴ HAYMANN: *Textkritische Studien*, 364.

⁹⁵ Ulp. D. 9, 1, 1, 7; vö. I. 4, 9pr.

quae contra naturam moventur locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat.”⁹⁶ Az idézett szöveg első része a *serviusi commota feritate* szabályra utal, a második az (ehhez hasonló és) ezt kiegészítő *contra naturam*-elvre vonatkozik. Az Institutiók alapján a vadság két kategóriáját különböztethetjük meg: a természetes és a természettel ellenkező vadságot. Az előbbi a *genitalis feritas* (*secundum naturam* vadság), amely a vadállatok sajátja, míg az utóbbi a *contra naturam* vadság, amely a háziállatok esetében fordul elő.⁹⁷

A *contra naturam*-fogalom középkori története során a *sui generis* kifejezéssel egészült ki a glosszátorok munkásságának köszönhetően, akik ily módon próbálták interpretálni ezt az – egyébként nehezen értelmezhető – elvet. A jogi romanisztika újkori története során Eisele emlékeztetett arra 1886-ban, hogy a *contra naturam*-elv eredeti értelme a középkori eredetű *sui generis* toldat elhagyásával tárható föl.

Haymann 1921-ben megjelent tanulmányában⁹⁸ arra jutott, hogy a *contra naturam* kifejezés nem klasszikus eredetű, hanem bizánci interpoláció. Haymann szerint a *contra naturam*-elv megváltoztatva az *actio de pauperie* eredeti koncepcióját, bevezette az állat *culpájának* gondolatát, amely valójában távol állt a római gondolkodásmódtól. Véleménye szerint a bizánciak a *contra naturam* elv kapcsán a kárt okozó állatra érvényes természetes szabályt, és ily módon az *actio de pauperie* alapjául szolgáló valamiféle vétkességet vagy egyenesen *delictumot* értettek. Így az állatkárokat való tiszta, klasszikus objektív felelősséget (*klare klassische Zufallshaftung*) a bizánciak egy homályos, vétkességi felelősséggé (*verschwommene Verschuldenschaftung*) puhították.⁹⁹ Haymann széleskörű forrásbázison végzett kutatása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a rómaiaktól – a többi ókori néptől eltérően – teljességgel idegen volt az állatokkal kapcsolatos antropomorf megközelítés.¹⁰⁰

Haymann nézeteinek akadtak követői (Biondi, Kerr Wylie) és kritikusai is (Düll, Fliniaux, De Visscher), az újabb szakirodalom azonban nem vizsgálja az esetleges interpoláció kérdését, ill. nem vitatja a *contra naturam*-kifejezés eredetiségét. A szekunder irodalom egyik csoportja köztársaságkorinak tartja az elvet, és Ser. Sulpicius Rufustól vagy

⁹⁶ I. 4, 9pr.

⁹⁷ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 45.

⁹⁸ HAYMANN: *Textkritische Studien*, 357-393.

⁹⁹ HAYMANN: *Textkritische Studien*, 377; hasonló álláspontot képvisel MACQUERON: *Les dommages*, 135 sk.

¹⁰⁰ Ld. különösen HAYMANN: *Textkritische Studien*, 366-373, 392.

Q. Mucius Scaevolától származtatja azt, míg a másik csoport – melynek álláspontját Polojac plauzibilisebbnek tartja – Ulpianustól eredezteti.¹⁰¹

A *contra naturam* elvének pontos értelmezése több évszázada vita tárgyát képezi. A bizánciak próbálták úgy magyarázni az elvet, hogy az az állat természetjoggal ellentétes viselkedését jelentette. Mommsen úgy vélekedett a kérdés kapcsán, hogy az állatok a rómaiak felfogása szerint részesei voltak a társadalmi rendnek, és ily módon akár meg is sérthették azt. Méléze-Modrzejewski szerint a háziastított állatok egy második természettel rendelkeztek, aminél fogva már inkább az emberi társadalomhoz, mint a természethez tartoztak.¹⁰²

Ashton-Cross szerint a faj természetével, és nem az egyes egyed természetével ellentétesen kell cselekednie az állatnak.¹⁰³

Zimmermann úgy vélekedik, hogy például a ló rúgása vagy az ökör öklelése alapvetően nem nevezhető *contra naturam* viselkedésnek, hanem véleménye szerint inkább arról van szó, hogy ezekben az esetekben a háziállat eredeti, öröklött vadsága tört elő.¹⁰⁴ A *contra naturam* cselekedetek a háziállatokra általában nem jellemző viselkedésfajtákat jelentettek, elvégre a háziállatoktól az várható el, hogy békésen és szelíden viselkednek. A *contra naturam*-elv zimmermanni értelmezésével a *quadrupes* okozta *pauperies*ért való felelősség úgy is interpretálható, hogy az állat tulajdonosa köteles vállalni annak a kockázatát, hogy előtörhet az állat második (vad, eredeti) természete.

Gyakran előforduló eset lehetett az, hogy egy károkozás kapcsán egyidejűleg állt fenn a tényállásban az emberi vétkesség és az állat vadsága. Ha egy (pórázon) vezetett kutya a vadságának betudhatóan elszabadult (*asperitate sua evaserit*) és ily módon kárt okozott valakinek, abban az esetben, ha másvalaki erősebben tudta volna tartani a kutyát, vagy ha nem vezethették volna át azon a helyen – ti. ahol a károkozás bekövetkezett –, az *actio de pauperie* nem állt meg, és a kutyát vezető személy volt felelős, éppen vétkessége (*culpa*) miatt.¹⁰⁵ Ugyanilyen eredményre vezetett a hajtó *imperitiája* vagy *infirmítása*.¹⁰⁶ Viszont ha egy lovászinak egy ló *tabernába* való bevezetése közben eltörik a lába, mert a ló útközben

¹⁰¹ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 46-49.

¹⁰² Idézi POLOJAC id. m. 51.

¹⁰³ ASHTON-CROSS: *Liability*, 400.

¹⁰⁴ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1102.

¹⁰⁵ Ulp. D. 9,1,1,5; vö. HONORÉ: *Liability for Animals*, 242 sk.

¹⁰⁶ Gai. D. 9,2,8,1: *Mulionem quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eae alienum hominem obriverint, vulgo dicitur culpa nomine teneri. Idem dicitur et si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit: nec videtur iniquum, si infirmitas culpa adnumeretur, cum affectare quisque non debeat, in quo vel intellegit vel intellegere debet infirmitatem suam alii periculosam futuram. Idem iuris est in persona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam vel infirmitatem retinere non poterit.*

megszagolt egy nőtény öszvért, és az öszvér ezért rúgott, szerencsétlenül találva el az inast – akinek emiatt eltörik a lába –, akkor Alfenus szerint a lovászinas perelheti az öszvér tulajdonosát, mert az öszvér *pauperiest* okozott.¹⁰⁷

Alfenus egy másik komplex jogeset kapcsán is vizsgálja az állattartó felelősségének kérdését.¹⁰⁸ A Capitolium lejtőjén öszvérek húztak két megrakott szekeret, amelyek közül az egyik megborult. Az első szekér öszvérhajtói megemelték a megborult szekeret, hogy az öszvérek könnyebben húzhassák azt. Eközben a szekér megindult visszafelé, és a középén lévő hajtók elszaladtak onnan (kitérve a szekér elől), a második szekér pedig, miután az első nekiütközött, elindult visszafelé és elütött egy rabszolga fiút. Alfenus *responsuma* szerint a tényállás döntötte el, hogy a rabszolga tulajdonosának kit volt joga perelni (*in causa ius esse positum*). Abban az esetben, ha az öszvérhajtók maguktól, önként (*sua sponte*) futottak el, és ezért történt úgy, hogy az öszvérek nem tudták visszatartani a szekeret és a súly visszahúzta őket, a rabszolga tulajdonosa az állatok tulajdonosát nem, hanem a hajtókat volt jogosult perelni a *lex Aquilia* alapján. Ugyanis nem kevésbé okoz az kárt, aki valamit tartott és saját akaratából (*sua voluntate*) elengedte azt, így károsítva meg valakit. Azonban ha az öszvérek valami miatt visszarettentek, és a hajtók attól a félelemtől indítva (*muliones timore permoti*), hogy a kocsi összenyomja őket, otthagyták a szekeret, a hajtókat nem, hanem az öszvérek tulajdonosait perelheti a rabszolga *dominusa*. Ha sem az állatok, sem az emberek nem voltak „vétkesek” (az öszvérek nem tudták megtartani a súlyt, vagy miközben tartották azt, miután megbotlottak elestek, és ezért gurult visszafelé a kocsi, a hajtók pedig ebből kifolyólag nem tudták tartani a megborult rakományt), ebben az esetben sem az öszvérek tulajdonosával, sem az öszvérhajtókkal szemben nem volt indítható *actio*.

Az eddigieket figyelembe véve is látható, hogy szövegeink alapján a *quadrupes* által okozott *pauperies*ért a felelősség megállapítása igen bonyolult szempontrendszer alapján ment végbe. A *contra naturam*-elv kérdésének megítélését tovább nehezíti, ha a szöveghelyeket, amelyekre támaszkodunk, a kompilátorok interpolálták. A kérdés kapcsán a kulcsfontosságú hely az Ulp. D. 9,1,1,7 első mondata: „*Et generaliter haec actio locum habet, quotiens contra naturam fera mota pauperiem dedit*”. Honoré szerint a szöveg stílusában *ulpianusi*, például kifejezetten jellemző Ulpianusra az *et generaliter* kitételrel való bevezetés, ugyanis ezt Ulpianus negyvennégyyszer, míg a többi jogtudós mindössze öt ízben alkalmazza. Azonban a *fera* szó logikailag és rendszertanilag nem illeszkedik az *actio de pauperie*ről a

¹⁰⁷ Alf. D. 9,1,5.

¹⁰⁸ Alf. D. 9,2,52,2.

Digesta további részeiben olvasható passzusokhoz.¹⁰⁹ Honoré úgy véli, hogy Ulpianus itt a serviusi alapelvet idézi meg: „*tunc haec actio locum habet, cum commota feritate nocuit quadrupes*”.¹¹⁰ Ennek alapján Honoré szerint az adott eset elbírálásakor figyelembe kellett venni az állat egyedi karakterét (például, hogy a ló hajlamos-e a sarkával rúgni [*calcitrosus*]), ill. az eset körülményeit is. Ulpianus így a serviusi elvet a háziállatokra alkalmazva arról írhatott, hogy az *actio* megadásához az állatnak *contra naturam* kellett viselkednie, nem lehetett olyan idegi terhelés alatt, amely még egy „jó magaviseletű” állatot is kihozna a békétűréséből. Honoré a *feritate mota* értelmű emendatióra tesz javaslatot (a *fera mota* helyén). A vélelmezett eredeti szövegrészt a kompilátor (valószínűleg Anatolius), görög anyanyelvű lévén, feltehetőleg szövegromlás miatt nem tudta elolvasni, ezért az alanynak látszólag megfelelő *ferára* esett a választása.¹¹¹

Honoré ennek fényében a következőképpen vázolja föl a *contra naturam*-elv logikáját – amely álláspontom szerint a fentebb tárgyaltak fényében a legvalószínűbbnek tűnő rekonstrukció. 1) A *quadrupes*t a serviusi elv értelmében vadságnak kell vezérelnie (*commota feritate*); 2) azonban a vadság lehet természetes, vagy a természettel ellenkező is (*contra naturam*); 3) ha a vadság a természettel ellentétes és károkozó cselekvéshez vezet, a kereset alkalmazható; 4) azonban ha ez az állat természetes vadsága, az *actio* nem adható meg. Honoré is arra a következtetésre jut végül, hogy Ulpianus végső soron lazított az eredeti elven, ugyanis a vadság által vezérelt állati magatartások többsége a háziállatok esetében *contra naturam* magatartás.¹¹²

III. Az *actio de pastu pecoris*

Ha egy magántulajdonban lévő, a *pecus* kategóriába tartozó állat valaki más földjére való belegeléssel kárt okozott, a károsult a tilosba belegelő állat tulajdonosával szemben kérhette az *actio de pastu pecoris*t a *praetor*tól. A háziállat *secundum naturam* viselkedéséből fakadt ez a speciális kárfajta, amely Róma korai történetében kiemelt jelentőséggel rendelkezett, amit bizonyít, hogy már a XII táblás törvény is szabályozta ezt a károkozási esetet.¹¹³ Az archaikus korban, amikor a római társadalom szinte egészének megélhetése és életfeltételei a

¹⁰⁹ Különösen pl. Ulp. D. 9,1,1,10 esetében (*In bestiis autem propter naturalem feritatem haec actio locum non habet*).

¹¹⁰ Ulp. D. 9,1,1,4.

¹¹¹ Ugyanez igaz Ulp. D. 9,1,1,6-ra is: HONORÉ itt is a *feritate mota* emendatiót javasolja.

¹¹² HONORÉ: *Liability for Animals*, 243-250.

¹¹³ XII tab. 8,7.

mezőgazdaság alacsony termelékenységi szintje miatt évről-évre veszélynek voltak kitéve, egy belegelő állat károkozása szinte egy természeti csapással volt egyenértékű. Ezért is volt fontos jogpolitikai kérdés ennek a speciális károkozásnak a szabályozása egy archaikus agrártársadalomban. Különösen szigorúan bírálták el a rómaiak azt, ha valaki más termését éjjel lelegeltette vagy levágta (*pavisse ac secuisse*). Cselekménye *crimennek* minősült, tettéért Ceresnek föláldozva, fölakasztva kivégezték.¹¹⁴ Az állat más földjére való belegelése más ókori jogokban is önálló tényállásként szerepelt.¹¹⁵

Az *actio de pastu pecoris* pontos jellege közelebbről nehezen határozható meg, egyrészt mivel mindössze három forráshely őrzi a keresetet,¹¹⁶ másrészt pedig mivel a kereset az évszázadok során jelentőségét veszítette a *ius civile*ben.

Ulpianus következőképpen ír a keresetről: „*Si glans ex arbore tua in meum fundum cadat eamque ego immisso pecore depascam: Aristo scribit non sibi occurrere legitimam actionem, qua experiri possim: nam neque ex lege duodecim tabularum de pastu pecoris (quia non in tuo pascitur) neque de pauperie neque de damni iniuriae agi posse: in factum itaque erit agendum.*”¹¹⁷ Az *actio de pastu pecoris* tényállása rekonstruálható a *Digestá*ban felvett ezen Ulpianus-töredék alapján. Ha valakinek a tulajdonában álló haszonállata más földjére bejutva lelegelte a termést, ily módon kárt okozva, a károsult az *actio de pastu pecorist* igénybe véve orvosolhatta jogsérelmét.

Kérdéses, hogy az állat tulajdonosának vétkességétől függetlenül, vagy annak fennállása esetén volt megindítható a kereset. A kérdés azért is fontos, mert a szigorúbb felelősség a kereset noxalításával jár, a tulajdonos vétkességén alapuló felelősség viszont Fliniaux szerint kizárja azt, mivel a vétkességi elvnek megfelelően a felelősség alapvetően a tulajdonos saját cselekedetén illetőleg szándékán alapult.¹¹⁸

Zimmermann szerint az ulpianusi szövegből arra lehet következtetni, hogy a kereset megindításához szükséges volt az is, hogy a *dominus* szándékosan legeltesse le állatával más

¹¹⁴ XII tab. 8,9.

¹¹⁵ Mózes II, 22, 5, „Ha valaki mezőt vagy szőlőt étet le, úgy hogy barmát elereszti, és az a más mezején legel: mezejének javából és szőlőjének javából fizesse meg a kárt.” (Károli Gáspár ford.); Plat. Leg. 843 d, „S ha valaki nyáját a szomszéd földjén legelteti, tekintsék meg az okozott kárt, becsüljék meg, és aszerint ítéljenek.” (ford. Kövendi Dénes, átdolg: Bolonyai Gábor)

¹¹⁶ Ulp. D. 19,5,14,3; P. S. I,15,1, *Si quadrupes pauperiem fecerit damnumve dederit quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupedem dedat: quod etiam lege Pesolania de cane cavetur.*; C. 3,35,6, *De his, quae per iniuriam depasta contendis, ex sententia legis Aquiliae agere minime prohiberis.*

¹¹⁷ Ulp. D. 19,5,14,3.

¹¹⁸ Idézi: JACKSON: *Liability for Animals*, 128.

termését. A rendelkezésre álló további két forrás Zimmermann szerint azonban inkább a noxális felelősség talajára helyezi az *actio de pastu pecoris*.¹¹⁹

Jackson (és Fliniaux) szerint az *immittere pecus* alapján az *actio de pastu pecoris* a belegelő állat tulajdonosának vétkessége esetén volt kérhető a *praetor*tól. Jackson a Paulusnak tulajdonított *Sententia*eben olvasható „*quidve depasta sit*”-et interpolációnak tartja (mivel az nem található meg sem a későbbi *Interpretatio*, sem a *Lex Romana Burgundionum* szövegében).

Polojac szerint az *actio de pastu pecoris* nem volt noxális kereset. Polojac szembeállítja a XII táblás törvényben egyaránt megtalálható *actio de pauperie*t és *actio de pastu pecoris*t, és a keresetek különbözőségét hangsúlyozza. Szerinte eltérő jellegű kár és jogsérelem orvoslását szolgálta a két kereset; továbbá az *actio de pauperie* esetében nem a tulajdonos, hanem az állat, míg az *actio de pastu pecoris* esetében a tulajdonos okozta a kárt indirekt módon; valamint szerinte a két *actio* – és ily módon azok konkrét szabályai – közötti eltérést mutatja, hogy az egyik esetében az állat *contra naturam* viselkedve okoz kárt, míg a második esetében *secundum naturam*.¹²⁰

Johannes Voet, Méléze-Modzrejewski, Ashton-Cross szerint¹²¹ (akik egy, már Cuiacius által javasolt interpretációhoz csatlakoznak) az *actio de pastu pecoris* – az *actio de pauperie*hez hasonlóan – noxális kereset volt, amelynek alkalmazási körében az állat tulajdonosának vétkessége nem állhatott fenn.

Véleményem szerint is noxális kereset lehetett az *actio de pastu pecoris*. A keresetet, figyelembe véve a II. fejezetben kifejtetteket, és párhuzamba állítva az – egyébként több vonatkozásban hasonló, ám generálisabb jellegű – *actio de pauperie*vel, a noxális felelősség lehetett megfelelő egy ilyen archaikus korban született, és jogpolitikailag kiemelt jelentőségű törvényi szabályozásnak. Mindkét kereset ősi eredetű, a XII táblás törvényben már feltűntek. Mindkét kereset a haszonállatok (*quadrupes*, *pecus*) által okozott károkra vonatkozott, azonban eltérő kárfajtát szabályoztak: az *actio de pauperie* eredetileg a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközökben állat által okozott károkra, míg az *actio de pastu pecoris* a más természetű lelegelő haszonállat által a belegelésével okozott kárra irányult. A két tényállásra vonatkozóan véleményem szerint azért volt szükség külön (egyébként hasonló)

¹¹⁹ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1107.

¹²⁰ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 174-183

¹²¹ E szerzőket idézi JACKSON: *Liability for Animals*, 137; vö. ASHTON-CROSS: *Liability*, 400; FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 580.

actiókra, mert – jóllehet az *actio de pastu pecoris* esetében nem ismerjük a marasztalás esetén alkalmazott joghátrányt, azonban – feltételezhetően más szankciókkal sújtották a különböző károkozásokat. Az *actio de pastu pecoris* – mivel a termés nagy részét lelegelő állat által előidézett vagyonsökkenés még katasztrofálisabb egzisztenciális következményekkel járt, mint a *pauperies* – még szigorúbb hátrányos jogkövetkezményekkel járhatott, mint az *actio de pauperie*. Figyelemreméltó továbbá, hogy az éjszakai lelegeltetés szintén a XII táblás törvényben önálló *crimenként* szerepelt, amelyet halálbüntetéssel sújtottak. Ugyanennek a deliktuális tényállása – *a contrario* – a nappali belegelés lehetett az *actio de pastu pecoris* szabályozása alatt,¹²² amely tekintettel a hasonló tényállású, ám vélelmezetten rosszhiszeműen elkövetett *crimenre* illetőleg annak szankciójára, valószínűleg súlyosabb joghátránnyal járt, mint a pauperiánus *actio*.

A kérdés megítélésében véleményem szerint inkább a két *actio* közötti hasonlóságok emelhetők ki, azonban eltérő súlyú és jelentőségű jogi érdekek védelmét látták el ezek a keresetek, ezért eltérő szankciókra, és így módon külön *actiókra* volt szükség. A szervesen fejlődő római jogban, mint ahogy azt az *actio de pauperie* kapcsán már láttuk, a korán kialakuló struktúrák mindvégig meghatározóak maradtak. A keresetek közötti főbb ismertett különbségek (pl. a *contra naturam* – *secundum naturam* viselkedés) az *actiók* archaikus kori genézisekor, alapvető szerkezetük kialakulásakor még nem jelentkeztek, azok a már szofisztikáltabb, préklasszikus ill. klasszikus jogban merültek föl. Így módon kialakulásukkor több lehetett bennük az alapvetően közös, mint az eltérő vonás. A két *actio* rokon jellegéből adódóan – a fentebb kifejtettekre tekintettel – joggal feltételezhető, hogy alapvető jellegük is hasonló volt, tehát valószínűsíthető, hogy az *actio de pastu pecoris* is noxális *actio* volt. Az *actio de pastu pecoris* noxális jellege mellett szól továbbá az is, hogy az archaikus kornak a károkozás címén felelősségre vont tulajdonost védő (felelősségméréséklő) szemléletével is a noxalitás volt összhangban.¹²³

A provinciális gyakorlat is a vétkességen alapuló felelősség ellen szól a Titius Honoratus egyiptomi helytartó által kibocsátott rendelet alapján.¹²⁴ A 292. február 4-én kelt rendelet szerint a nagyon jó termésű évben a pásztorok megkárosították a terményeket (μὲν ὥραν τοῦ ἔτους πλείστους ὅσους / καρποὺς παρεσχικέναι, τοὺς δὲ αὐτοὺς / ποιμένας αὐτοῖς

¹²² Jóllehet az állat tulajdonosának rosszhiszeműsége az *actio de pastu pecoris* esetben nem vélelmezett.

¹²³ Vö. FÖLDI: *A másért való felelősség*, 111. sk., 143.

¹²⁴ P. Oxy. 34, 2704; a fordításban nyújtott segítségéért Lindner Gyulának tartozom köszönettel.

λυμ[αί]νεσθαι.), ezért Egyiptom helytartója elrendelte, hogy a pásztorok tartózkodjanak attól, hogy állataik rászabaduljanak a termésre (διόπερ διαγορεύω φυλάσασθαι τοῖς / καρποῖς ἐπαφεῖναι τὰ ζῶα). A nem engedelmeskedőkkel szemben pedig a következő büntetést lehetett alkalmazni: meg kellett fosztani őket az állataiktól, és szigorúan meg kellett büntetni őket (κατὰ τοῦ ἀπειθοῦντος ταῦτα ἐνεῖναι δίκη(ν) / ἐφ’ ἡμῶν ὥστε αὐτῶν τῶν ζῶων / ἀποστερηθῆναι καὶ αὐτὸν τῆς ἐ- / πιστρεφείας πειραθῆν[αι]).

Az *edictum* tehát nem teszi vizsgálat tárgyává a pásztorok vétkességét, a jogsértés természete és a szabályozás mögött meghúzódó jogpolitikai indokok nem teszik ezt lehetővé. Természetesen nem lehet perdöntő a kérdésben ez a szöveg, azonban érdekes adalék, hiszen valószínűsíthető, hogy a provinciai jogot (*Provinzialrecht*) alakító helytartó, jóllehet tekintettel volt a helyi népjogra (*Volksrecht*), a jelen szabályozás esetében mégis a római jog rendelkezéseit tartva szem előtt adta parancsba a fentieket. Ebből kifolyólag pedig a provinciai *edictum* alapjául szolgáló római szabályozás is a szigorúbb felelősség közelében helyezhető el, hiszen nem a pásztor vétkessége a vizsgálandó kérdés, hanem az, hogy az állat lelegette-e más termését.

Az áruviszonyok fejlődésével, az értékarányok változásával a kereset egyre inkább vesztett a jelentőségéből, a *iustinianusi* kodifikáció során már nem kapott külön titulust, sőt, éppen hogy csak említést tettek róla. Az *actio de pastu pecoris* az alapjául szolgáló életbeli tényállás gazdasági eljelentéktelenedése miatt kiszorult a jogéletből. Az *actio* speciális tényállására pedig Diocletianus és Maximianus 3. század végén született rendelete alapján az *actio legis Aquiliae* lehetett alkalmazni: „*De his, quae per iniuriam depasta contendis, ex sententia legis Aquiliae agere minime prohiberis.*”¹²⁵

IV. Az *edictum de feris*

A római jog újabb kihívással találta magát szemben Róma fejlődésével, világvárossá válásával, ugyanis egyre több vadállat jelent meg a Városban és környékén: az előkelők előszeretettel tartottak ilyen állatokat, valamint a nyilvános *circusi* rendezvények, ünnepi játékok alkalmával vadállatok tömegeit mészárolták le.

¹²⁵ C. 3,35,6.

Már Kr. e. 169-ben P. Cornelius Scipio Nasica és P. Lentulus *aedilis curulisek* által rendezett *circusi* játékokon hatvanhárom afrikai vadállat, negyven medve és elefánt küzdött.¹²⁶ Plinius tudósítása alapján, miközben Praxitelész Róma kikötőinél egy ketrecben lévő oroszlánt tanulmányozott, egy másik ketrecből elszabadult egy párduc, a művész nem kis veszedelmére.¹²⁷ Suetonius Titus császár *liberalitasáról* írva megemlékezik arról, hogy a *Colosseum* fölavatásakor 5000 különféle vadállattal rendezett állatviadalt a császár¹²⁸ Egy-egy ilyen rendezvény során számos veszély leselkedett a rómaiakra, nem beszélve a kedvtelésből, vagy az utcai mutatványosok által tartott vadállatokról, a kígyóbűvölőkről.¹²⁹ A kérdés az *aedilis curulis* jogfejlesztő tevékenységének köszönhetően nyert megoldást.

Az *aedilis curulis* volt felelős Róma közbiztonságáért és közrendjéért (*cura urbis*), így a közutak biztonságáért, valamint az *aedilis curulis* szervezte a játékokat (*ludi*), ezért érthető, hogy az *aedilisi* jogfejlesztő tevékenység keretei között került sor a vadállatokkal kapcsolatos problémák jogi rendezésére.¹³⁰ Az *edictummal* kapcsolatban kevés információ áll rendelkezésünkre, a *Digestában* és a iustinianusi *Institutiones*ban olvashatunk a szabályozásról, valamint Paulus *Sententiae*jében (azonban ő nem *aedilisi*, hanem *praetori* szabályozásról ír).¹³¹

Az *edictum* keletkezésének pontos ideje nem ismert, Honoré a szöveg formai és stilisztikai jegyei alapján Kr. e. 209 és 195 közé teszi a jogszabály születését.¹³² A *Digesta* és az *Institutiones* nem mutat teljes egyezést arra nézve, hogy mely állatokra vonatkozott az

¹²⁶ Liv. 44,18,8.

¹²⁷ Plin. N. H. XXXVI,IV,40.

¹²⁸ Suet. Tit. 7.

¹²⁹ A vásári szemfényvesztőkre (*circulatores*) külön szabály vonatkozott: Paul. D. 47,11,11.

¹³⁰ Vö. JAKAB: *Aediles curules*, 131-155.

¹³¹ Ulp. D. 21,1,40,1: *Deinde aiunt aediles: 'ne quis canem, verrem vel minorem aprum, lupum, ursum, pantheram, leonem'*; Paul. D. 21,1,41: *Et generaliter 'aliudve quod noceret animal, sive soluta sint, sive alligata, ut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint'*; Ulp. D. 21,1,42: *'Qua vulgo iter fiet, ita habuisse velit, ut cuiquam nocere damnumve dare possit. Si adversus ea factum erit et homo liber ex ea re perierit, solidi ducenti, si nocitum homini libero esse dicetur, quanti bonum aequum iudici videbitur, condemnnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum factumve sit, dupli'*; I. 4,9,1: *Ceterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.*; P. S. I,15,2: *Feram bestiam in ea parte, qua populo iter est, colligari praetor prohibet: et ideo, sive ab ipsa sive propter eam ab alio alteri damnum datum sit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum vel custodem datur, maxime si ex eo homo perierit.*; P.S. I,15,3: *Ei, qui inritatu suo feram bestiam vel quamcumque aliam quadrupedem in se proritaverit eaque damnum dederit, neque in eius dominum neque in custodem actio datur.*

¹³² Idézi JACKSON: *Liability for Animals*, 131.

aedilisi szabályozás. A kutyát, a vadkant, a medvét, az oroszlánt mind a két szöveg megnevezi, azonban a *Digestában* ezeken felül még szerepel a párduc és a farkas.

Zimmermann elmélete szerint az *edictum* eleinte valószínűleg a kutyákra és a vaddisznókra vonatkozott, majd hatálya fokozatosan nyert kiterjesztést a fentebb felsorolt vadállatokra.¹³³

Jackson szerint is kezdetben a kutyák és a (szelídített) vaddisznók által okozott károkért való felelősséget szabályozta az *aedilisi edictum*, majd később további *ferae* is bekerült a szabályozás körébe. A *Digestában* és az *Institutiones*ben az *edictum* tárgyi hatályával kapcsolatban olvashatók alapján a lista folyamatos – különösen a *ludi* mind gyakoribbá válásával felmerülő új igényeknek megfelelő – bővítésére lehet következtetni.¹³⁴

Az ediktális szabályozásra azért volt szükség, mert az állatkárokat a XII táblás törvény óta szabályozó *actio de pauperie quadrupes* kategóriájába nem tartoztak bele sem a kutyák, sem a vaddisznók, sem más vadállatok. Jackson szerint azonban – többek közt Varro *De re rustica* c. művéből (2,9,7) kiindulva – éppen az *edictum* terjesztette ki az *actio de pauperie* tárgyi hatályát a kutyákra.¹³⁵

Paulus szerint az *edictum de feris* hatálya a korábban felsorolt állatokon túl kiterjedt más olyan veszélyes állatra is, amely ártani volt képes¹³⁶ (*aliudve quod noceret animal*), akár meg volt az kötözve, akár el volt oldozva, ennek kapcsán kizárólag az eredmény rendelkezett jelentőséggel, tehát az, hogy a béklyói nem tudták megakadályozni az állatot abban, hogy kárt okozzon.¹³⁷ Ulpianus szerint az ilyen állat ott, ahol emberek sokaságának volt út (közút) fönntartva szabad járásra-kelésre (*qua vulgo iter fiet*), nem volt tartható (*habere*) úgy, hogy bárkinek árthasson vagy kárt okozhasson.¹³⁸ Az *actio* tehát csak meghatározott helyen, közterület, köztér környékén tartott, az *edictum* hatálya alá tartozó veszélyes állat károkozása esetén volt megindítható, az *edictum* területi hatálya ily módon tehát speciális, korlátozott.

Amennyiben egy vadállat tulajdonosa nem az *edictum* által meghatározott gondossággal járt el, és ennek következtében egy szabad ember meghalt, a jogsértőnek 200

¹³³ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1106.

¹³⁴ JACKSON: *Liability for Animals*, 132.

¹³⁵ JACKSON id. m. 130-133.

¹³⁶ Paul. D. 21,1,41; POLOJAC: *Actio de pauperie*, 196 rámutat arra, hogy ez a kiterjesztés valószínűsíthetően interpoláció.

¹³⁷ Paul. D. 21,1,41.

¹³⁸ Ulp. D. 21,1,42.

solidus kellett fizetnie.¹³⁹ Ha az állat egy szabad embernek okozott sérülést, a tulajdonost a bíró akkora összeg megfizetésére marasztalta, amekkora igazságosnak, méltányosnak tűnt a számára (*quanti bonum aequum iudici videbitur, condemnetur*). Ez, a *iudex* méltányosságon alapuló szabad mérlegelésének teret engedő szabályozás igen fejlett jogi megoldásnak minősíthető, figyelemmel arra, hogy a bírák jelentős mérlegelési szabadsága a római korban a források tanúsága szerint általában véve sem aggályokat, sem panaszokat nem váltott ki. A tulajdonjog alatt álló vadállat által egyéb dolgokban okozott károk is az *edictum de feris* szabályozási körébe tartoztak, ezek esetében a tulajdonosnak az okozott kár *duplumát* kellett megfizetnie.¹⁴⁰

Az *edictum* alapján indítható *actio* nem volt noxális, a gyakorlati életben az egzotikus vadállatok vonatkozásában ennek nem lett volna értelme. A noxalitás hiánya magyarázható azzal is, hogy a szabályozás később, nevezetesen egy fejlettebb gazdasági viszonyokkal jellemezhető korszakban született, amikor az állatok noxába adása már elavulttá vált. Továbbá álláspontom szerint a rómaiak állatokkal kapcsolatos gondolkodásmódja vonatkozásában is fontos tény az, hogy az *edictum de feris* alapján indítható *honoraria actio* nem volt noxális, ugyanis a Kr. e. 3. század végén, a Kr. e. 2. sz. elején született szabályozás már nem tűzi ki célul az állat megbüntetését, közvetlen felelősségre vonását, mint ahogy azt a noxális *actio de pauperie* lehetővé tette. Ennek fényében még inkább érthetővé válnak az *actio de pauperie* kapcsán e vonatkozásban általam korábban kifejtettek. A rómaiak az állatok károkozásához az archaikus korban antropomorf módon viszonyultak, ami mélyen beépült a szabályozás alapvető szerkezetébe, később azonban ez a szemlélet primitívvé és a római gondolkodástól idegenné vált, azonban az organikus fejlődésű, konzervatív római jog ezen intézménye mindvégig megőrizte a szabályozásának ezt az antropomorf szemléletmódra épülő elemét. Ezzel szemben a fejlettebb viszonyok között létrejött *aedilisi* szabályozás idején már nem jelentkezett igény az állat közvetlen felelősségre vonására.

Az *edictummal* kapcsolatban számos részlet vitatott a szakirodalomban (különösen a kutyákkal kapcsolatos felelősség kérdése), azonban abban szinte teljes az egyetértés,¹⁴¹ hogy az *edictum* által megteremtett speciális állati károkozásért való felelősség szigorú jellegű

¹³⁹ A *solidus* interpoláció – JACKSON: *Liability for Animals*, 134, vö. POLOJAC: *Actio de pauperie*, 200.

¹⁴⁰ Ulp. D. 21,1,42.

¹⁴¹ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1106; JACKSON: *Liability for Animals*, 134; ASHTON-CROSS: *Liability*, 397, 407; POLOJAC: *Actio de pauperie*, 201.

felelősségi forma volt.¹⁴² A felelősség alapjául tehát nem a vétkenesség, hanem maga a veszélyes állat tartása szolgált. Az állatért a tulajdonosa, ill. Paulus szerint a *custos*¹⁴³ is felelős volt, hiszen ha a vadállat olyan helyre került, ahol az emberek sűrűn fordultak meg (tipikusan közutak, közterek környékén), tulajdonosa vagy megőrzője a vadállat pusztta jelenlétéből kifolyólag veszélyhelyzetet teremtett a többi ember számára. Így pusztán a károkozás ténye, az eredmény számított, és az nem befolyásolta a tulajdonos felelősségét, hogy az állat meg volt-e kötve, vagy sem, avagy hogy esetleg elszökött. Az ediktális szabályozás a vadállatok kapcsán azt akarta elérni, hogy a Kr. e. 2. századtól kezdve egyre növekvő volumenű, és egyébként is fokozott veszélyekkel járó vadállat-kereskedelem a rómaiakra nézve a lehető legkisebb kockázattal járjon a szigorú felelősségi szabályoknak köszönhetően, amelyek a lehető leggondosabb eljárásra ösztönözték a tulajdonosokat (kereskedőket), amíg az állatokat szállították, árulták, tartották.

A iustinianusi *Institutiones* vonatkozó titulusának befejező része a *Digestában* nem szereplő megállapítást tesz: „*praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.*”¹⁴⁴ Ennek értelmében tehát ugyanabból a tényállásból fakadóan az *aedilisi actio* – mint büntetőkereset – mellett az *actio de pauperie* is megindítható volt, az egyik kereset nem emésztette fel a másikat.

Buckland szerint az *edictum*on alapuló kereset és az *actio de pauperie* vagylagosan voltak megindíthatók, azonban Ashton-Cross ezt elutasítja, véleménye szerint ugyanis a *praetert* úgy kell értenünk, amely által az *actio de pauperie* az *edictum de feris* mellett, kiegészítésként szerepelt.¹⁴⁵ Zimmermann értelmezése szerint az *actio de pauperie* és az *aedilisi actio* egyidejűleg volt megindítható, azonban valószínűsíti, hogy csak a kutyák és a vadkanok általi károkozás esetén.¹⁴⁶

Az Institutiókban olvasható megfogalmazás értelmében a keresetek halmozhatók voltak (*cumulatio*), ennek kapcsán többre nem engednek következtetni az *edictum de feris*re vonatkozó források. Erre vonatkozóan a kérdés az, hogy a vadállatokra kiterjedt-e az *actio de*

¹⁴² Ezen a Sententiaeben (I,15,3) olvashatók valamelyest árnyalnak, ugyanis Paulus szerint vadállat provokálása esetén (*inritatu suo feram bestiam*) nem vonható felelősségre a tulajdonos, ill. a megőrző.

¹⁴³ P. S. I,15,2.

¹⁴⁴ I. 4,9.

¹⁴⁵ ASHTON-CROSS: *Liability*, 399-400.

¹⁴⁶ ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 1107.

pauperie hatálya. Álláspontom szerint nem – hiszen a források ezt kategorikusan kizárják¹⁴⁷ –, ily módon pl. egy párduc, oroszlán károkozása esetén az *edictum de feris* alapján megindítható büntető jellegű *actio* mellett a *praetor* nem adta meg az *actio de pauperie*t, mivel ez utóbbi hatálya nem terjedt ki ezen állatokra. Nem is szolgálta volna a károsult érdekét, ha az *actio de pauperie*nek megfelelően az állat tulajdonosa a kár megtérítése helyett *noxába* adhatta volna a károsultnak a párducot vagy az oroszlánt. Azonban egy kutya (vagy házasított vaddisznó) károkozása esetében a *cumulatio* lehetősége nem irracionális, egyrészt mivel a szóban forgó esetekben a leggyakrabban jelentkező károsodások fizikai sérülések voltak, és az *actio de pauperie* – nem a sérüléssel okozott kár megtérítését, hanem – a sérülés nyomán keletkezett költségek (orvosi kezelés, elmaradt munkabér) megtérítését tette lehetővé, másrészt a kutya (mint háziállat) *noxába* adása a gyakorlati életben is működőképes megoldás lehetett, a görögöknél Solón vezetett be ilyen szabályozást.¹⁴⁸ A *cumulatio* előfeltétele tehát az, hogy az *actio de pauperie* hatálya kiterjedjen az *edictum de feris* szabályozási körébe tartozó állatokra. Ennek a lehetősége a kutyák esetében áll fenn, a kérdés megítélésében a *lex Pesolania* nyújt támpontot.

V. A *lex Pesolania*

A kutyák általi károkozás szabályozása a források alapján nem rekonstruálható egyértelmű bizonyossággal, mivel lépten-nyomon ellentmondásba ütközünk, hiszen az *actio de pauperie* kapcsán a *Digestában* található források egyrészt kizárják a kutyákat a kereset szabályozási köréből (*sed canis inter pecudes non est*),¹⁴⁹ másrészt azonban az *actió*val kapcsolatos esetjogban szerepel kutya általi károkozás,¹⁵⁰ amely alapján következtethetünk arra, hogy a kutyákra is kiterjedt a *pauperiánus* kereset.

A kutya egyébként az eddig megismert római jogi szabályozás szempontjából különleges állat, hiszen házasított, azonban éppen a természetes vadságának (*genitalis feritas*) egy részét megőrizve domesztikálták, harciassága, őrző-védő képességei miatt volt szüksége rá az embernek. Tehát az állatkárok római jogi szabályozásában a kutya egyrészt háziállatnak minősül, másrészt esetében a többi háziállatnál fokozottabban jelentkezik a természetes vadsága, mivel az a „munkaeszköze”.

¹⁴⁷ Gai. D. 9,2,2,2; Ulp. D. 9,1,1,10.

¹⁴⁸ Plut. *Sol.* 24,3.

¹⁴⁹ Gai. D. 9,2,2,2.

¹⁵⁰ Paul. D. 9,1,2,1.

Az *actio de pauperiére* vonatkozó források legtöbbje alapján tehát ez a kereset nem vonatkozott a kutyákra. Azonban Paulus azt írja a neki tulajdonított *Sententiae*ben, hogy a kutyák károkozása esetén a *lex Pesolania* alkalmazhatóvá nyilvánította az *actio de pauperiét*.¹⁵¹ A *lex Pesolaniáról* ezen kívül nem áll rendelkezésünkre semmilyen információ.¹⁵² Továbbá semmilyen más adat nem maradt fenn, amely igazolná egy Pesolanius nevű római létezését.¹⁵³

A kérdés kapcsán számos ellentmondás fölmerül. Az *actio de pauperiére* vonatkozó *Digestá*ban található források között kutyák általi károkozással kapcsolatos eseti döntések olvashatók.¹⁵⁴ A kutya igen régtől fogva hasznosított háziállat volt Itáliában, azonban ennek ellenére a *Digesta* alapján mégsem tartozott a *quadrupes* kategóriájába. Továbbá a kutya esetében – mivel rendeltetésénél fogva a *quadrupes*nél vadabb, harciasabb állatról van szó – az *actio de pauperie contra naturam* elvének alkalmazása is problematikusnak mutatkozik.¹⁵⁵ Ezzel szemben az *edictum de feris* hatálya egyértelműen kiterjedt a kutyákra, lehetséges ráadásul, hogy a szabályozás körébe eleinte kizárólag a kutyák – és mellettük a vaddisznók – tartoztak. Valamint a kutya sajátos természete és funkciója inkább igényelhetett egy, az *actio de pauperiénél* szigorúbb felelősségi formát az állat károkozása esetére, amelyet az *edictum de feris* – fentebb bemutatott szabályozási rendszere – garantált. Azonban az *edictum de feris* csak a közutak, közterek környékén tartott állat által okozott károkra vonatkozott, ami erősen leszűkíti a kutyák által okozott károk megtérítése iránti jogérvényesítés lehetőségét. Ezekből az ellentmondásokból is látszik, hogy igen nehéz állást foglalni a kérdésben a források által biztosított szilárd támpontok hiányában.

Amennyiben a szakirodalom eredményeihez fordulunk, nem találunk egyértelműen vitán felül álló állásfoglalást. A szakirodalom egy része kétségbe vonja a *lex Pesolania* létezését, a minimális forrásbázis mellett azzal az indokolással, hogy az túlzottan homályos, és egyébként sem lenne megfelelően beilleszthető az állatkárokkal kapcsolatban rekonstruált szabályozási rendszerbe.¹⁵⁶ A szakirodalom másik része elfogadja, hogy a *lex Pesolania* létezett és hogy kiterjesztette az *actio de pauperie* hatályát a kutyákra.¹⁵⁷

¹⁵¹ P. S. I,15,1.

¹⁵² WILLIAMSON, C.: *The Laws of the Roman People*, 473.

¹⁵³ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 203.

¹⁵⁴ Ulp. D. 9,1,1,5; Paul. D. 9,1,2,1.

¹⁵⁵ Ezt elemzi MACQUERON: *Les dommages*, 138 Paul. D. 9,1,2,1 alapján.

¹⁵⁶ JACKSON: *Liability for Animals*, 122.

¹⁵⁷ POLOJAC: *Actio de pauperie*, 202-204; vö. FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 580.

Cuiacius zseniális hipotézise szerint a Paulusnak tulajdonított *Sententiae*ben a kutyák kapcsán olvasható szabályozás említése eredetileg egy összehasonlító utalás lehetett a *lex Soloniára*,¹⁵⁸ azonban ezt később félreértették, és így módon a *lege Solonia* kifejezést *lege Pesolaniaként* félremásolták.¹⁵⁹

Macqueron elfogadja a kutya által okozott károk esetében az *actio de pauperie* alkalmazhatóságát, és álláspontja szerint amennyiben az állat gazdája a kialakult szokásoknak megfelelően őrizte kutyájával a házát, boltját stb. (nappal megkötözve, éjjel elengedve tartotta), a kutya így módon való károkozása esetén megindítható volt az *actio de pauperie*, mivel gazdájának vétkessége nem merült föl. Ellenben szerinte, ha a kutya azért okozott kárt, mert a tulajdonosa nem kötötte ki, a károkozás helyétől függően az *actio legis Aquiliae*nek illetőleg az *edictum de feris* alapján indítható *actió*nak volt helye.¹⁶⁰

Macqueron szerint az Ulpianustól származó eseti döntésben¹⁶¹ implicit módon meghatározottak értelmében, ha a kutya a saját vadsága következtében szabadult el és okozott kárt valakinek anélkül, hogy az elszabadulása az őt vezető személynek felróható lehetne, illetőleg anélkül, hogy olyan helyen vezették volna az állatot, ahol egyébként az nem volt megengedett, tehát az emberi vétkesség hiányában, kizárólag a kutya vadsága nyomán bekövetkezett kár esetén az *actio de pauperie* volt megindítható. Ugyanezen elv érvényes arra az esetre, ha a kutyát uszították, amelynek következtében az emberi vétkesség fennforgása miatt az *actio de pauperie* nem volt megindítható. Szerinte amennyiben a kutya károkozása gazdájának felróhatóan következett be, a *directa actio legis Aquiliae* megindításának volt helye, továbbá abban az esetben is, ha az állat, gazdájának vétkessége miatt elszabadult, és így módon okozott kárt. Azonban ha a kutya az *edictum de feris* által meghatározott helyen okozott kárt, akkor az *edictum* alapján megindítható *actió*val lehetett orvosolni a jogsérelmet. Macqueron egyébként bizánci jogi szövegek – különösen a *Basilica* – alapján interpolációnak minősíti a jogesetben szereplő, az állat tiltott helyen való vezetésének hipotézisét (*vel si per eum locum induci non debuit*).¹⁶²

¹⁵⁸ Plut. *Sol.* 24,3.

¹⁵⁹ JACKSON: *Liability for Animals*, 130; MACQUERON: *Les dommages*, 136 sk. ezt forráskritikai alapon vitatja.

¹⁶⁰ MACQUERON: *Les dommages*, 137-140.

¹⁶¹ Ulp. *D.* 9, 1, 1, 5.

¹⁶² MACQUERON: *Les dommages*, 140-147.

Jackson túl homályosnak, értelmezhetetlennek tartja a *lex Pesolani*ára tett utalást, a kérdésben Cuiacius álláspontját fogadja el, azonban úgy vélekedik, hogy az *actio de pauperie* kiterjedt a kutyákra is, szerinte ez a kiterjesztés az *aedilisi edictum* révén valósult meg.¹⁶³

A *lex Romana Burgundionum* is foglalkozik az állatok által okozott károkkal (XIII,1-2.). Az 5. század végi törvénytű részletesen kifejti a kutyákra vonatkozó, a Paulusnak tulajdonított *Sententiae*ben megtalálható szabályokat. Ha valaki a harcias kutyáját utcán vagy közúton a nappali órák során nem tartja megkötve, és az kárt okoz, azért a tulajdonos a felelős.

A *lex Pesolania* kapcsán tehát semmilyen biztos információval nem rendelkezünk, azonban annak ellenére, hogy meglehetősen ellentmondásosak a forrásaink, valószínűsíthetjük, hogy egy idő után az *actio de pauperie* a kutyák által okozott károk esetében is alkalmazást nyert, mivel Ulpianus szerint „*Quae actio ad omnes quadrupedes pertinet*”.¹⁶⁴ Álláspontom szerint továbbá az *actio* kutyákra való kiterjesztése mellett szól, hogy a *Digestá*ban Paulus és Ulpianus *actio de pauperie*vel kapcsolatos eseti döntéseiben szerepel a kutya mint károkozó, és ezekben az esetjogi forrásokban helye volt a pauperiánus *actio* megindításának. Továbbá álláspontom szerint abban az esetben, ha a tulajdonos vétkessége nélkül egy nem köztéren vagy közúton tartott kutya okozott kárt, sem az *actio legis Aquiliae*, sem az *aedilisi edictum* alapján megindítható *actio* nem volt alkalmazható, így a két kereset szabályozási körén kívül eső károkozási tényállások (amelyek előfordulásukra nézve kétségkívül gyakoriak lehettek a mindennapi életben) nyomán bekövetkezett jogsérelmek orvoslására a római jog nem biztosított volna semmilyen eszközt, ha az *actio de pauperie* nem lett volna alkalmazható a kutyákra, amely helyzetet elég nehezen elképzelhetőnek tartom. Amennyiben elfogadjuk, hogy az *actio de pauperie* hatálya kiterjedt a kutyákra is, értelmet nyer az Institutiókban szereplő szabály, amely szerint halmozható a pauperiánus *actio* és az *aedilisi edictum* által biztosított kereset.

¹⁶³ JACKSON: *Liability for Animals*, 132, 135.

¹⁶⁴ Ulp. D. 9,1,1,2.

VI. A szakirodalmi rövidítések feloldása

- ANKUM: *L'actio de pauperie* = ANKUM, H.: *L'actio de pauperie et l'actio legis Aquiliae dans le droit romaine*. Studi in onore di Cesare Sanfilippo, II Milano, Giuffrè, 1982, 13-59.
- ASHTON-CROSS: *Liability* = ASHTON-CROSS, D. I. C.: *Liability in Roman Law for Damage Caused by Animals*. The Cambridge Law Journal. 11.3. (1953), 395-403.
- FÖLDI: *A másért való felelősség* = FÖLDI A.: *A másért való felelősség a római jogban*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.
- FÖLDI-HAMZA: *A római jog* = FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012¹⁷.
- HAYMANN: *Textkritische Studien* = HAYMANN, F: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht. III: Zur Haftung für Tierschaden (actio de pauperie)*, ZSS Rom. Abt. 42 (1921), 357-393.
- HEUMANN-SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen* = HEUMANN, H. – SECKEL, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Gustav Fischer, 1907⁹.
- HONORÉ: *Liability for Animals* = HONORÉ, A. M.: *Liability for Animals: Ulpian and the Compilers*. Satura Robert Feenstra, Fribourg, Éditions Universitaires 1985. 239-250.
- JACKSON: *Liability for Animals* = JACKSON, B. S.: *Liability for Animals in Roman Law: An Historical Sketch*. The Cambridge Law Journal. 371. (1978), 122-143.
- JAKAB: *Aediles curules* = Jakab Éva: *Aediles curules*, Acta Jur. et Pol., tom. 40, fasc. 9, Szeged, 1991, 131-155.
- KASER: *Das römische Privatrecht* = KASER, M.: *Das römische Privatrecht*. I. München, C. H. Beck, 1971², 145-147, 527-530.
- MACQUERON: *Les dommages* = MACQUERON, J: *Les dommages causés par des chiens*

- dans la jurisprudence romaine.* Flores legum H. J. Scheltema oblati, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1971, 133-153.
- MARTON: *A polgári jogi felelősség* = MARTON G.: *A polgári jogi felelősség.* Sajtó alá rend. Zlinszky J. Budapest, Triorg Kft., é. n. [1992], 11-99.
- MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje* = MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje.* Szeged, 1993.
- Oxford Latin Dictionary* *Oxford Latin Dictionary.* Oxford, Clarendon Press, 1968.
- POLOJAC: *Actio de pauperie* = POLOJAC, M.: *Actio de pauperie and Liability for Damage Caused by Animals in Roman Law.* Belgrade, Dosije, 2003.
- WATSON: *The Original Meaning of Pauperies* = WATSON, A.: *The Original Meaning of Pauperies.* Revue internationale des droits de l'Antiquité. 17. (1970), 357-367.
- WILLIAMSON: *The Laws of the Roman People* = WILLIAMSON, C.: *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic.* Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2005.
- ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* = ZIMMERMANN, R.: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition.* Cape Town – Johannesburg, Juta & Co., 1990. 824-833, 1095-1142.